

RAFAEL ROMANININ TERCÜMESİNE DAİR
RECAİZADE MAHMUD EKREM'İN TENKİDİ
VE HÜSEYİN DÂNİŞ'İN CEVABI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME*

Mesut KOÇAK**

ÖZET

Bu makalede Recaizade Mahmud Ekrem'in az bilinen, buğüne kadar yayımlanmış eserleri içinde yer almamış; kendisi hakkında yapılan çalışmalarda da pek konu edilmemiş bir tenkit metni ile Hüseyin Dâniş Bey'in söz konusu tenkide verdiği cevabın neşirleri yapılacak; iki metnin devrin tercüme tartışmaları içinde tuttuğu yer değerlendirilecektir. M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah]'ın Lamartine'den çevirdikleri Rafael romanının tercüme müsveddeleri, değerlendirmesi için kendisine ulaştırıldıktan sonra Recaizade Mahmud Ekrem, uzun sayılabilecek bir tenkit kaleme alır. Tercüme, müsveddeleri kendisine ulaştıran Hüseyin Dâniş Bey'e ait zanneden Recaizade, tenkidi de ona hitaben yazar. Hüseyin Dâniş Bey ise hem "üstad"ın ilgisine övgü hem de tenkide karşılık olacak bir cevabi yazı kaleme alır. Her iki metin de mütercimler tarafından 1314 (1898) tarihinde yayımlanan Rafael tercümesinin başına konulur. Her iki metin de tercüme usulüne dair önemli görüşler ihtiva eder. Bilhassa Recaizade Mahmud Ekrem'in tercüme üzerine genel ve özel görüşlerinin yer aldığı metin, Türk edebiyatında klasikler tartışmasının yapıldığı bir dönemde kaleme alınmış olması bakımından ayrıca önemlidir. Klasikler tartışmasına yazılarıyla dâhil olmuş Hüseyin Dâniş'in tercümeyle ilgili görüşleri de bu bakımdan dikkate değer. Bu makale, her iki metnin neşri ve değerlendirmesi ile birlikte hem Türk edebiyatının en önemli simalarından Recaizade Mahmud Ekrem'e dair hem de Tanzimat'tan sonra edebiyat sahasında ortaya çıkan yenileşme hareketinin en önemli taşıyıcılarından olan tercümelere dair araştırmalara bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

Tanzimat Edebiyatı, Tercüme, Tenkit, Recaizade Mahmud Ekrem, Hüseyin Dâniş.

* Makalenin geliş tarihi: 03.05.2021 / Kabul tarihi: 25.05.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mesut.kocak@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6802-1762>).

Giriş

Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*¹ adlı önemli eserinde “*uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini veren tercümedir.*” der ve “*medeniyetin sürekli açılış yolu üzerindeki bütün esaslı uyanış hareketleri[nin] bu sûretle, her şeyden önce, birer büyük tercüme devri ile başlamış*” olduğunu altını çizer.² Denebilir ki tarih boyunca bütün köklü atılımların, medeniyetlerin, uyanış, aydınlanma ve Rönesans tecrübelerinin vücût bulmasında sistematik yahut yoğun tercüme faaliyetleri etkili olmuştur. Osmanlı'nın bilimde, teknikte, sanatta ve edebiyatta kendine yeni bir yön tayîn etmeye çalıştığı on dokuzuncu yüzyılın başından sonuna kadar da nicelik ve nitelik itibarıyla giderek artan bir tercüme faaliyetinden söz etmek mümkündür. Yön arayışının bilhassa edebiyat ayağında tercümelerin köklü bir değişime öncülük ettiği söylenebilir.³

Tercümelerle Türk edebiyatı asırlar boyunca sahip olduğu edebî zevk ile bu zevki çevreleyen edebî nazariyenin, türlerin, dilin, üslûbun ve temaların dışına çıkmaya başlar. Yeni fikirler ve yeni bir estetik anlayış ise, önce Fransız edebiyatından, daha sonra artarak ve çeşitlenerek Batı edebiyatlarından yapılan tercümelerle Türk edebiyatını yeni bir vadiye doğru akıtmaya başlar. Asırlar boyunca divan edebiyatının çevrelediği nazariyenin, türlerin, dilin, üslûbun ve temaların yerini yenileri alırken bunlara dair tartışmalar daima canlılığını korur. Bilhassa dil ve üslûp bu devrenin tenkit edebiyatı içerisinde önemli mevzulardan biri, belki en başta gelenidir.⁴ Divan edebiyatının süslü nesrine karşı, yeni fikirleri en sarıh şekilde, halkın anlayabileceği bir dille

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

² Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 5.

³ Tanzimat devri edebiyatında tercümelerle ilgili geniş değerlendirmeler için bkz.: Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 141-184.; Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı: Fikirler, Türler, Topluluklar, Temalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 91-99.; Emel Kefeli, “Türk Edebiyatında Çeviri”, *Türk Edebiyatı Tarihi 3*, (Editörler: Talât Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 51-60.

⁴ Tanzimat devrinde dil değişimi ve tartışmaları ile ilgili iki önemli kaynak için bkz.: Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Evreleri*, Türk DilKurumu Yayınları, Ankara 1972.; Gülden Sağol Yüksekaya, “*Osmanlı Döneminde Dilde Sadeleşme*”, *Osmanlı Kültür ve Sanat 9*, (Editörler: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999.

ifâde etmek gerekliliği Şinasi'den başlamak üzere yazarların temel meselesi olur. Şinasi, "konuşulan söz"ü "yazılan söz"e gazete aracılığı ile dönüştürürken⁵ yeni edebî türlerin bünyelerine uygun bir dil ve üslûbun gelişmesinde tercüme yol gösterici olur. Yeni bir nesir diline duyulan ihtiyacın en fazla hissedildiği ve üzerine tartışmaların yapıldığı tür romandır. Denebilir ki Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénelon'un *Télémaque* çevirisinden başlamak üzere müstakil bir roman dilinin meydana getirilmesinde Tanzimat yazarlarının Batı dillerinden yaptıkları tercüme etkili olmuştur.⁶ Ancak bu etki dağınık, kontrolsüz ve tesadüfidir. Nitekim 1880'lere kadar yapılan tercüme sağlam bir roman dilinin oluşumunda pek etkili olmaz. "1860 yılıyla 1880 arasında yavaş yavaş olan yıkıntının yerine yeni bir çeşidi anlatacak dil kurulmaya başlar" ve "Edebiyat-ı Cedîde ortaya çıktığı zaman ortada ilk maddeleri var olan bir dil bul[urlar]."⁷

Bu devrenin göze çarpan en büyük eksikliği tercüme üzerine yazılan tenkitlerdir. Çevrilecek eserlerin seçiminde göze çarpan tesadüflüğe, çeviri usûlü söz konusu olduğunda çoğunlukla taklit ve tanzir eşlik eder. Münif Paşa'nın *Muhaverât-ı Hikemiye* (1859), Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak* (1862), Ahmed Lütfi Efendi'nin *Hikâye-i Robenson* (1864), Ahmet Midhat Efendi ve Ebüzziya Tevfik'in *Bir Fakir Delikanlı'nın Hikâyesi* (1868), Reccaizâde Mahmud Ekrem'in *Atala* (1872), Şemseddin Sami'nin *Robenson* (1876), Selânikli Tevfik'in *Klod Go* (1876), Muallim Naci'nin *Sefiller* (1881), Muallim Naci'nin *Terez Raken* (1881), Ahmet Midhat Efendi'nin *Nedamet mi? Heyhât!* (1889) ve sâir tercümelerindeki⁸ ön sözler (mukaddimeler) tercüme usûlünün

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 180.

⁶ Orhan Okay, "Tercüme edebiyatının gelişme seyri aynı zamanda Türkçe nesir için önemli olan bir roman dilinin oluşmasında da dikkat çekici hamleler göstermektedir. Bu, yalnız konuşma dili veya sadeleşme meselesiyle ilgili değildir. Eski inşa tarzıyla roman denilen bu yeni türde yazarın/anlatıcının vakaları, kahramanları ve onların iç dünyalarını, çevreyi, eşyayı tasvir etmesi ve diyalogların yerleştirilmesi ne kadar mümkün olabilirdi? Bu bakımdan ilk tercümelerden itibaren anlatıma bağlı metinlerin ifâdesi için farklı bir dil arandığı adım adım takip edilebilmektedir." der. Bkz.: Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 93.

⁷ Mustafa Nihat Özön, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁸ Tanzimat devri ilk roman çevirilerine dair kapsamlı bir çalışma için bkz.: İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 177 vd.

dil, üslûp ve teknik yönlerine dair doğrudan doğruya mütercimlerin görüşlerini muhtevî olmaları bakımından önemlidir. Bununla beraber tercüme usûlü ve meseleleri üzerine ciddi yazıları muhtevî ön sözlerin (mukaddimelerin) sayısal olarak fazla olmadığı görülür. Tercüme edebiyatının nicelik itibariyle en fakir yanı ise tercüme üzerine yazılan tenkitlerdir.⁹

Hilmi Ziya Ülken, Tanzimat'tan sonra yapılan tercümelerin "zengin ve canlı" olduğunu, ancak bunların beklenen hakiki tercüme faaliyetleri olmadığını ifade eder. Bu devrin tercüme faaliyetlerini "dağınık ve tesadüfî" olarak nitelerken "karşılıklı kontrol ve tenkidi kabul eden kolektif teşebbüslere" ihtiyaç olduğunu vurgular.¹⁰ Tanzimat devri edebiyatında tenkit literatürüne yakından bakıldığında, Türk edebiyatının yönünü değiştiren tercüme gibi fevkalade mühim bir meseleye dair metinlerin iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıda olduğu görülecektir. Klasik edebiyata, dil ve üslûp bahislerine, edebî türlere dair ciddi bir tenkit edebiyatının olduğu Tanzimat devrinde tercümeler söz konusu olduğunda göze çarpan bu kısırlık, üzerinde bilhassa düşünülmesi icap eden mühim bir mesele olarak ortada durmaktadır. Bu bağlamda Berkes'in 1880'lerin ilk yarısından 1908'e kadar tercüme edilen eserlerin çoğunlukla çevrilmesi kolay popüler macera ve aşk romanları olduğu üzerinde durması ve bunun çevirmenlik sanatını kolaylaştırdığını söylemesi önemlidir:

Onun için bu dönemde, İstanbul'da Bâb-ı Âlî Caddesi basın bölgesi olarak gelişmeye başladı. Matbaalar çoğaldı, kitap basımı arttı, çevirmenlik gelişmeye ve hızlanmaya başladı. **Çevirmenlik sanatı kolaylaşmaya da başladı, çünkü bu dönemin profesyonel çevirmenleri yüksek edebiyat ve felsefe çevirmenleri değil, halk için yazılmış macera romanlarının çevirmenleriydi.** *Jules Verne* romanları, *Üç Silahşörler*, *Monte Kristo Kontu* çevirileri, çevirmenleri değilse bile matbaacıları ve kitapçıları zengin edecek kadar rağbet görüyordu. Bâb-ı Âlî Caddesi'nde çoğu Ermeni, Rum ve Yahudi olan kitapçılar toplanmaya başladı. Popüler serüven, seyahat ve fen konularından sonra cinayet ve polisiye

⁹ Tanzimat devrinde roman tercümelerine dair görüş ve tenkitlere dair müstakil bir makale için bkz.: Nesime Ceyhan, "Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidine Dâir Tartışmalar", *Türkbilgi*, Sayı 14, Ankara 2007, s. 41-59.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 260-261.

romanlar moda oldu. Abdülhamit'in kendisi de bu çeşit romanların iyi bir müşterisi olmuştur.¹¹

1908 yılına kadar yapılan çevirilerin çoğunlukla çevrilmesi kolay popüler romanlar olması; yüksek edebiyat ve felsefeye dair eserlerin, bir başka ifâde ile "klasikler" in bunlar içerisinde çok az bulunması da çeviri edebiyatı üzerine üretilen tenkit ve gerçekleşen tartışmaların sayı bakımından az olmasının sebeplerinden biri olarak görülebilir. Nitekim klasikler söz konusu olduğunda tartışma da kendiliğinden gelmiş ve nelerin çevrileceği, bizde klasik bulunup bulunmadığı gibi meselelerin yanında bunların nasıl, hangi usûlle çevrileceği gibi görüşler de "klasikler tartışması"nın bir parçası olmuştur.¹²

Tanzimat devrinde yazılan çok az sayıdaki tercüme tenkidi, birkaçı hariç tutulursa, yayımlanan tercüme üzerine kaleme alınmış tenkitlerdir. Birkaçı ise mütercimlerin "üstat" olarak gördükleri yazarlara gönderdikleri tercümelelerine dair yapılan tenkitlerdir. Bu ikinci kategoridekiler tenkit olmalarının yanında kısmen de takriz hüviyetine sahip yazılardır. Nesîme Ceyhan bunları; Namık Kemal'in *Diyojen*'de tefrika edilen *Mikromega* ve Recaizade Mahmud Ekrem'e ait *Meprizon* tercümelerinin tenkidi, Mehmet Atâ'nın *Paul ile Virginie* tercümesine yapılan tenkitler ve Atâ'nın bunlara verdiği cevaplar, Kemâlpaşazâde Said Bey'in *Galâtât-ı Tercüme*'sine dair Said Bey'le Ahmed Midhat arasındaki tartışma, Atamyan'ın Xavier de Montepin'den *Mecnûneler Tabîbi* adıyla çevirdiği esere Mehmed Celâl'in *İrtikâ* mecmuasındaki yazısıyla yaptığı eleştiriler ve Safvet Nezîhî'nin "Tercüme Yazıları"¹³ olarak tespit etmiştir. Ceyhan ayrıca bu makalenin de konusu olan Recaizade Mahmud Ekrem'in M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah] tarafından çevrilen *Rafael* tercümesine yazdığı tenkidi de zikreder ancak tenkit metni hakkında eksik bilgiler verir.¹⁴

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 369. (Alıntı metindeki vurgu bana ait.)

¹² Ramazan Kaplan, "Klasikler Tartışması", *Türkoloji Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1, Ankara 1993, s. 198-206.

¹³ Nesîme Ceyhan, "a.g.m.", s. 48-57.

¹⁴ Ceyhan, makalesinde M(ehmed) Salahaddin ve A(hmed) Lütfullah'ın birlikte çevirdikleri *Rafel* tercümesine dair şunları söyler: "M(im).S(in).-E(lif). L(am)'ın *Rafael* tercümesi önsözü, mütercimlerinin, incelemesi için Recâizâde Mahmud Ekrem'e gönderdikleri tercümelerinin kısa bir tenkidi olması ve Ekrem'in tercüme hakkındaki düşüncelerini içine alması bakımında önemlidir. Önsözün Ekrem tarafından

Bu makale, Türk edebiyatının kendine yeni bir yön aradığı ve yeni bir vadiye doğru akmak sûretiyle modernleşmeye başladığı Tanzimat devrinin en etkili yazar ve münekkitlerinden Recaizade Mahmud Ekrem'in bugüne kadar gözden kaçmış bir yazısını ve bu yazıya verilmiş bir cevabı tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu yazı, bugüne kadar Recaizade'nin yeniden yayımlanan kitaplarında ve eserlerinden yapılan derlemelerde görülmemiş, (yukarıda adı geçen makaledeki kısmi ve eksik bilgiler bir tarafa bırakılacak olursa) Recaizade ile yahut Hüseyin Dâniş'le ilgili çalışmalarda bahsine rastlanmamıştır.¹⁵ Tanzimat edebiyatının en mühim meselelerinden tercüme usûlüne dair bir tenkit olmanın yanında metni değerli kılan diğer husus klasikler tartışmasının devam ettiği bir dönemde kaleme alınmış olmasıdır. Recaizade bu tenkit metnini Lamartine'in *Rafael* adlı eserinin M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah] tarafından yapılan çevirisi için kaleme almıştır.¹⁶ Çeviriyi, müsveddeyi kendisine ileten Hüseyin Dâniş Bey'e ait zanneden Ekrem, tenkitlerini de ona hitaben yazmıştır. Bu tenkidi önemli kılan bir diğer husus, klasikler tartışmasına da dâhil olan Hüseyin Dâniş'in söz konusu tenkitlere cevap niteliği de taşıyan bir karşı hitap yazmış olması ve bu metnin de tercümenin

"Klâsikler Tartışması"nın henüz yapıldığı bir zamanda tartışmanın orta yerindeki Hüseyin Dâniş'e ithaf edilmesi de ilginçtir." (s. 53).

Tercüme müsveddesi Hüseyin Dâniş Bey tarafından Recaizade'ye verilir ve Recaizade Rafael tercümesi müsveddelerinin Hüseyin Dâniş Bey'e ait olduğunu zannederek metni değerlendirir ve hitabı da bu sebeple Hüseyin Dâniş Bey'edir.

Recaizade Mahmud Ekrem'in bir yönüyle de takriz hüviyeti taşıyan tenkit metni Ceyhan'ın ifâde ettiği gibi kısa değildir. Bu makalenin sonraki sayfalarında da görüleceği üzere bir hayli uzundur. Kitabın 5. ve 32. sayfaları arasında toplam 28 sayfalık bir metindir.

Recaizade'nin Hüseyin Dâniş Bey'e ait zannederek kaleme aldığı tenkit metnine karşı Hüseyin Dâniş de bir cevap yazar. Bu ikinci metin de kitapta mevcuttur.

¹⁵ Recaizade Mahmud Ekrem ve Hüseyin Dâniş'le ilgili yararlanılan kaynakların dışında şu kaynaklarda da tenkit metnine, ona verilen cevaba ve her iki metne dair bahse rastlanmamıştır. Bkz.: Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996; Bedia Koçakoğlu, *Hüseyin Daniş'in Fuad Köprülü'ye Cevabı: Münâzarâtım*, Palet Yayınları, Konya 2014; Hayrettin Ayaz, *Tanzimat şiirinde metafizik konular: Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade M. Ekrem, Abdülhak Hamid, Muallim Naci, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ*, 1995; Nermin Bulur, *Hüseyin Daniş'in Makaleleri ve Bunlar Üzerinde Edebi Tesbitler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.

¹⁶ Lamartine, *Rafael*, (Mütercimleri: M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah]), Âlem Matbaası, İstanbul 1314.

başına konmasıdır.¹⁷ Bu özellikleri ile Tanzimat edebiyatında tercüme üzerine yazılmış az sayıdaki tenkit metinlerinden (kısmen tartışmalardan) biri olma hüviyetine sahiptir.

Recaizade Mahmud Ekrem'in Tercüme Dair Görüşleri

"*İkdam* muharrirlerinden Hüseyin Dâniş Beyefendi'ye" hitabıyla başlayan metin, kompozisyon bakımından önce tercüme usûl ve imkânları üzerine düşünceleri, bunun akabinde ise *Rafael* tercümesine dair müstakil tenkit ve teklifleri içermektedir. Metnin bilhassa ilk bölümü, klasikler tartışmasının devam ettiği bir dönemde, tartışma konularından olan tercüme ihtiyacı, tercümede usûl ve tercümenin zorluğu/olanağı gibi meselelere ayrılmıştır. Recaizade'nin üzerinde durduğu meseleler bu bakımdan önemlidir. Zira klasikler tartışmasına doğrudan müdahil olmayan yazar, dolaylı da olsa edebiyat ve kültür gündemini meşgul eden tartışmaya dair görüşlerini böylece ifâde etmiştir. *Rafael* tercümesi müsveddelerinin kendisine Hüseyin Dâniş Bey vasıtasıyla ulaşmış olması da bunda etkili olsa gerektir. Yukarıda ifâde ettiğimiz gibi Hüseyin Dâniş Bey, klasikler tartışmasının merkezindeki isimlerden biridir. Aşağıda görüleceği üzere tenkit metninin bir hayli uzun ve detaylı yazılmış olması buna hamledilebilir.¹⁸

Recaizade, ilk olarak yeryüzündeki lisânların birbirinden farklı olmalarına dikkat çeker. Fesâhat ve belâgatçe birbirinden farklı nitelikleri hâiz olan lisânların ifâde kâbiliyetlerinin de farklı olacağına işaret eder. Buna bir de o lisânla düşünen, hisseden insanların kâbiliyet farkı eklenince iki lisân arasındaki farkın iyice açılacağı fikrine ulaşır. Recaizade'nin dil hakkındaki bu fikirleri mâhiyet itibariyle klasikler tartışmasının baş aktörlerinden Ahmet

¹⁷ Edebiyat ve kültür tarihimizin en mühim tartışmalarından biri olan klasikler tartışması, Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakikat*'in 24 Ağustos 1313 (5 Eylül 1897) tarihli nüshasında "Müsâbaka-i Kalemîyye İkrâm-ı Aklâm" başlıklı yazısıyla başlar ve uzun süre devam eder. Ahmet Cevdet, Cenap Şehabeddin, Necip Asım Ahmet Rasim, Hüseyin Sabri gibi birçok muharririn dâhil olduğu bu uzun soluklu tartışmaya Hüseyin Dâniş kökten bir soruyla, "klasik nedir?" sorusuyla müdahil olur ve dikkat çektiği hususlarla tartışmanın seyrini değiştirir. Bkz.: Hüseyin Dâniş, "İkrâm-ı Aklâm", *İkdâm*, 6 Eylül 1313. Ayrıca bkz.: Ramazan Kaplan, "a.g.m."

¹⁸ Recaizade [Mahmud Ekrem], "*İkdam* Muharrirlerinden Hüseyin Dâniş Beyefendi'ye", Lamartine, *a.g.e.* içinde, s. 5-32.

Cevdet'in düşünceleriyle örtüşür. Ahmet Cevdet'in düşüncesi klasik eserlerin dillerinin ait olduğu dilin bütün inceliklerine sahip olmaları dolayısıyla aynı his ve fikirle tercüme edilmelerinin mümkün olamayacağı yönündedir.¹⁹ Recaizade bunu aşağıda tercümesi verilen metinde de görüleceği gibi ""Bir tercüme güya bir kanava işinin tersidir" sözü meşhurdur. Filhakîka bir (kanava)'nın tersinden yüzünün mâhiyeti ne dereceye kadar anlaşılabilirse bir tercüme de aslının kemâlini o kadar gösterebilir." şeklinde ifade eder ve şiir söz konusu olduğunda tercüme imkânının tamamen zorlaştığını, mütercimim müellifin hissiyâtına ve fikriyâtına sahip olmasının dahi tam bir tercüme yetmeyeceğini dile getirir.²⁰

Şiirde "vahdet-i hiss ü fikr ü nazar[ın] bile" tam bir tercüme için kâfi olmadığını düşünen Recaizade, "klasik ve sedevr"²¹ olarak tavsif edilen, hele hele *Rafael* gibi "serâpâ şî'rden ibaret bir eserin" "lisân-ı Osmanîyi nakli teşebbüsünü ümit olunduğu kadar netice-pezîr-i muvaffakiyet veya semerebahş-ı menfaat addedenlerden" olmadığını belirtir. Bu bağlamda Recaizade'nin Ahmet Midhat'ın tercüme hakkındaki görüşlerinden ziyade Ahmet Cevdet'in düşüncelerine daha yakın olduğu söylenebilir.²² Bununla birlikte onun bu konuda asıl hemfikir olduğu isim Hüseyin Dâniş Bey'dir. Hüseyin Dâniş, 1313 (1897) yılında dâhil olduğu klasikler tartışmasında, bir eserin yazıldığı dildeki hislerin tercüme edildiği dilde karşılık bulamayacağını, bu sebeple de tam bir tercümenin olanaksız olduğunu söylemiştir.²³ Recaizade,

¹⁹ Ahmet Cevdet, "İkrâm-ı Aklâm", *İkdâm*, 25 Ağustos 1313.

²⁰ Yazarlık hayatının başından itibaren birçok nazım ve nesir birçok tercüme yapmış olan Recaizade, tercüme imkânının güçlüğüünün farkındadır. Pejmürde adlı eserinde çevirdiği bir şiir üzerine söyledikleri de burada ifade ettikleriyle örtüşür mâhiyettedir: "Bendeniz ise tercümeye değil.. şî'rın Fransızcasındaki fikri ifadeye çalıştım. [...] Herhalde bir lisânda söylenen güzel şiirler başka lisânlara intikal ettikçe letâfetlerini hemen yarı yarıya kaybederler. Eğer bir nakil bendeniz gibi pâ-der-gil olursa eser-i tercüme vü taklîd işte böyle şâyeste-i nazar olmak mertebesinden baîd olur." Recaizade Mahmud Ekrem, *Pejmürde*, Âlem Matbaası, İstanbul 1311, s. 117-118.

²¹ Metinde sin, dal, vav, ra harfleri ile yazılmış kelime, Fransızca şaheser anlamına gelen "chef d'oeuvre" olmalıdır.

²² Ahmet Midhat Efendi, her dilin kendine özgü ifade biçimleri olduğunu ve başka bir dilde bunları aynen karşılamak mümkün olmasa da yetenekli bir mütercim sayesinde bunun aşılabileceği görüşünü dile getirir. Bkz.: Ahmet Midhat Efendi, "Klâsikler Bahsinin Biraz Tevsvii", *Tercümân-ı Hakikat*, 4 Eylül 1313.

²³ Hüseyin Dâniş, "a.g.m."

Rafael tercümesine yazdığı tenkitte Dâniş'in bu düşüncelerini tekrarlar gibidir.

Recaizade, "klasik ve sedevr" addolunacak *Rafael* gibi eserlerin tercümesinin belli bir zaman diliminde mümkün olmadığını, ortaya çıkacak tercümenin olsa olsa aslının toprağa gömülmüş cesedi yahut solgun bir rengi olacağını iddia ettikten sonra böyle bir tercüme girişiminin kendi dönemi için gereksiz olduğunu da vurgular. Recaizade'ye göre o gün için bu eseri okuyup anlayacak ve zevk alacak okurların yüzde doksanı zaten Fransızcasından okuyabilecek dil bilgisine sahiptir. Tercüme bu anlamda yararsız gördüğü anlaşılan Recaizade, "tercümeden maksat "kitaphâne-i maârif-i Osmâniyeyi -emsâli Avrupa lisânlarında nadir olan- öyle bir eser-i edebîye mâlik etmek ise buna esasen bir şey denemez." diye bir açık kapı bıraksa da iyi bir tercüme için harcanacak zaman ve emeğin telif bir esere harcanacak zaman ve emekten az olmadığını üzerinde özellikle durur ve tercümenin gereksizliği fikrini vurgular. Bu sûretle Recaizade, klasikler tartışmasını yürüten yazarların tercümenin gerekliliği konusundaki fikirlerinden bir hayli ayrılır.²⁴

Recaizade, yazısının bundan sonraki kısmında yine de *Rafael* gibi eserleri tercüme etmek arzusunadaki "erbâb-ı heves" in dikkat etmesi gereken hususları sıralar. Bu tercümenin *Telemak* tercümelerinin ne eski ne de yeni örneklerine benzememesi gerektiğini söyler.²⁵ Bunu, eserin "yazıldığı lisâna göre efkâr ve üslûpça hâiz olduğu meziyât ve evsâfî bizim lisânımıza bihakkın aksettirecek sûrette noksansız.. doğru.. hâlis.. fasih.. selis.. vâzih.. şâîrâne.. rengîn ve latîf bulunması" şeklinde özetler. Avrupalı yazarların fesâhat ve belâgatte "yek-tavır" olmaya özen gösterdiklerini, bu sayede metnin okuyucuyu bıktırmak gibi bir eksiklikten kurtulduğunu belirtir. Eserin aslında "rengîn-i hayâl" olan kısımların Osmanlı nesrinin imkânları ölçüsünde "parlak bir üslûp ile"; sade yerlerin ise "seci-perdazlık gibi hemen kâffe-i aklâm-ı üdebânın bazen kendilerini alamadıkları seyyiât-ı me'nûseye kapılmaksızın"

²⁴ Bilhassa Ahmet Midhat Efendi, Necip Âsım, Cenab Şehabeddin gibi yazarlar klasiklerin tercüme edilmelerinin yararları üzerinde dururlar. Bkz.: Ahmet Midhat Efendi, "Yine İkrâm-ı Aklâm", *Tercümân-ı Hakikat*, 27 Ağustos 1313; Cenab Şehabeddin, "Klâsikler Meselesi", *Tercümân-ı Hakikat*, 28 Ağustos 1313; Necip Âsım, "Tercüme", *Kitap*, Kostantiniye 1311.

²⁵ *Telemak* tercüme ve Tanzimat devri edebî tercümelerinin dil özellikleri hakkında bir değerlendirme için bkz.: Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 91-99.

ifâde yollarının aranmasını tavsiye eder. Her lisânın kudretinin farklı olduğunu bir kez daha vurgulayan Recaizade, Fransızca için doğal ve güzel olan kimi benzetmelerin ve sözlüklerde yer alan kelimelerin tam karşılıkları tercümeye geçirildiğinde cümlelerde, ibarelerde, tamlamalarda bazı ses ve mânâ kusurları ortaya çıkacağı uyarısında bulunur. Bu kusurların giderilmesi için “lisânımızın şîvesine göre Fransızcadaki letâfet-i üslûp ve efkâra muâdil sayılacak bazı tadilât icrâ etmeli”dir.²⁶

Recaizade müstakil olarak *Rafael* tercümesine dair tenkitlerine geçmeden önce mütercime (ki yukarıda bahsettiğimiz gibi eserin mütercimini Hüseyin Dâniş Bey zannetmektedir) tercümeyle devam etmesini tavsiye eder. Ona göre bu gayrette en azından “tercüme vadisinde dahi tecrübe-i kalem fâide-i mühimmesi husûle gelmiş olacağına nazaran bir beis” söz konusu değildir. Tenkidin bundan sonraki kısmında maddeler hâlinde *Rafael* tercümesinde gördüğü kusurları dile getirir. Bu kusurların çoğu belâgat ve fesâhat kusurlarıdır. Metnin aşağıda, bu makalenin ekinde, verilen çevirisinde de görüleceği gibi kelime ve cümlelerin eserin aslındaki kelime ve cümlelerle anlam ve âhenk bakımından uyumlu olması gerekliliği Recaizade’nin üzerinde ehemmiyetle durduğu husustur.

Hüseyin Dâniş Bey’in Recaizade Mahmud Ekrem’e Cevabı

“Atûfetlü Ekrem Beyefendi Hazretlerine” diye başlayan metin, Recaizade’nin tenkidine nazaran kısadır. Bu metni de genel olarak ikiye ayırabilir: İlk bölümde Recaizade Mahmud Ekrem uzun uzadıya övülür. Bu bölüm, Recaizade’nin devri için önemini ve niçin “üstâd” olarak adlandırıldığını anlam bakımından önemlidir. İkinci bölümde ise Recaizade’nin *Telemak* tercümesi üzerine tenkitlerine cevap vardır. Genel olarak tercümeyle dair görüşlerine cevap olmaması, yukarıda da atfı yapıldığı gibi Hüseyin Dâniş’in

²⁶ Mütercimi bu konuda uyarmasına rağmen Recaizade kendi tercümelerinde de secilerden kurtulamamış, çoğu zaman Fransızcanın etkisinde kalmış, kimi zaman da Türkçe söyleyişi hiçe saymıştır. Recaizade Mahmud Ekrem’in tercümelemleri hakkında değerlendirmeler için bkz.: İsmail Parlatır, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Recai-zade Mahmud Ekrem*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 101-104; Selçuk Atay, *Üstâd Ekrem*, Hece Yayınları, İstanbul 2021, s. 249-261.

klasiklerin tercümesi konusundaki fikirlerinin Rezaizade'nin fikirleri ile benzerliğine bağlanabilir. Hüseyin Dâniş, "Üstad-ı Emremîleri"nin edebiyat vadisinde dolaşan bir yazara "silm-i bülend-pâye-i efkârın" en son, en üstün, en seçkin derecelerini verecek/kazandıracak yegâne kişi olduğunu söyler. Ona göre yücelerde dolaşan şiiri "lafzen, sıfaten bâlâ-yı kürsi-i iğrak ve garâbetten kenâr-ı cûy-ı diltcûy-ı nezahete, fezâ-yı zemin-i dil-nişîn-i taravete indiren" ve "nitak-ı fikr ü kalbe aks ettiren" Rezaizade'dir. Ayrıca "üstad-ı Emremîleri"nin dilde sağladığı yeniliği, yeni düşünceler için "köhne" düşüncelerle girdiği mücadeleyi, şiiri kalbin karanlık tarafından kurtarışını vs. tımsal olarak cümlelerle över. Metnin bundan sonraki kısmı ise aşağıdaki ekte görüleceği gibi Rezaizade'nin tenkitlerine cevabı içerir.

Hüseyin Dâniş, Rezaizade'ye müsvedde tenkitlerinden dolayı cevap vermiş, itirazlarını dile getirmiş olması dışında "üstad"ının genel olarak tercümeyle ilgili görüşlerine olumlu ya da olumsuz bir karşılık vermemiştir. Bununla birlikte *Rafael* tercümesi için ayrıca kaleme aldığı takrizde Batı edebiyatını över ve batılı şâirlerin devrin övünç kaynakları olduklarını dile getirir. Zira koca bir pırlıtlı asrı Fransız ufkuna sığdıranlar ona göre Hugo ve Lamartine gibi zamanın dâhileridir ve bunlar nadir insanlardır. Hüseyin Dâniş Bey, Avrupa'da ve Fransada şiirin ve şâirliğin tarihin hiçbir döneminde son yüzyılda ulaştığı seviyeye ulaşmadığı görüşünü de dile getirir. *Rafael*'i de Fransa'da edebiyatın ulaştığı seviyenin bir örneği, yüce fikirlerin tecelligâhı olarak gösterir ve eseri tercüme eden mütercimleri böyle bir eseri tercüme etmeleri dolayısıyla över.²⁷

Sonuç Yerine

Türk edebiyatının Tanzimat sonrasında girdiği yenileşme vadisinin en önemli yol göstericilerinden biri Batı edebiyatlarından yapılan tercümeledir.

²⁷ "Ezcümle bu asr-ı güzîdenin mehd-i temeddün-i Garp'ta perverde-i naz ettiği kudsî zebânân-ı şuarâ zamanın medâr-ı mübâhatıdır. Hele koca bir asr-ı müşa'sayı Fransız ufkuna sığdıran Hüğolar, Lamartine'ler gibi dühât-ı nevâdir-i rüzgârdan addedilseler sezadır. Tarih-i edebiyata bakılsın umumiyetle Avrupa'da ve hususiyle Fransa'da şi'r ve şâiriyet karn-ı hazırdaki kadar hiçbir zaman mazhar-ı feyz ve teali olamamıştır. Mevzu ve mebnâ-yı ifâdemizi teşkil eden (Rafael) de Garp'ta talat-nümâ-yı icat olan o encüm-i tâbdâr-ı edebten birinin pertev-i in'ikâs-ı hâmesidir. Serâpâ bir levha-ı rikkat, bir cilvegâh-ı refî-i fikrettir..." Lamartine, *a.g.e.*, s. 42.

Osmanlı yazarları ve okurlarının hem yeni bir edebî zevk ve bilinç kazanmasında hem de Türkçe yeni bir nesir dili meydana getirmelerinde bu tercümeleler etkili olmuştur. Tercümelerin bir diğer etkisi de Osmanlı yazar ve okurlarını Batılı kültür ve hayat biçimi ile tanıştırmada ortaya çıkmıştır. Tercümelerin başından beri Tanzimat sonrası edebiyatın ana aksı niteliğini hâiz oluşu, bu konu üzerinde yapılan tartışmaları ve eserler üzerine tenkitleri doğurmuştur. Bununla birlikte bugünden geriye doğru bakıldığında bu tartışmaların ve tenkitlerin sayısının konunun önemine nazaran bir hayli az olduğu görülmektedir. Az sayıdaki bu tenkit ve tartışmaların içinde ise kültür ve edebiyat gündemini en fazla meşgul eden klasikler tartışması olarak bilinen hadisedir. Bu tartışma uzun süre devam etmesine ve tartışmaya Ahmet Midhat, Ahmet Cevdet, Cenab Şehabeddin gibi bazı yazar ve şâirler katılmış olmasına rağmen Tanzimat sonrası kültür ve edebiyatının değişmesinde ve dönüşmesinde doğrudan etkili olan böylesi önemli bir meseleye dair tenkit, tartışma ve eser sayısı çok az olmuştur.

Lamartine'in *Rafael* adlı eserinin M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah] tarafından yapılan çevirisinin Hüseyin Dâniş Bey tarafından kendisine iletilmesi üzerine Rezaizade Mahmud Ekrem'in kaleme aldığı ve bu makalenin ekinde çevirisi verilen metin, klasikler tartışmasının kıyısında, bu tartışmaya doğrudan dâhil olmadan, yazarın tercüme üzerine görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önemli görülmüş ve çevrilerek değerlendirilmiştir. Klasikler tartışmasına dâhil olmayan Rezaizade'nin bu tartışmalarda öne çıkan sorunlara dair görüşlerini bu tenkitten dile getirmiş olduğu görülmektedir. Klasikler tartışmasının aktörlerinden olan Hüseyin Dâniş'in tercüme müsveddelerini "üstat" olarak adlandırdığı ve tuntuşaklı ifâdelerle övdüğü Rezaizade'ye bizzat gönderip fikir istemesi, Rezaizade'nin tenkidine cevap vermesi gibi hususlar da dikkate alındığında her iki metnin önemi daha net ortaya çıkmaktadır. Hüseyin Dâniş'in tercüme konusunda *İkdam*'da yazdığı fikirlerle Rezaizade'nin fikirlerinin büyük oranda örtüşmesi, *Rafael* tercümesinin yayımlandığı tarih (1898), Rezaizade'nin bu devrede edebiyat sahasında tuttuğu yer gibi hususlar göz önüne alındığında her iki metnin klasikler tartışmasıyla birlikte ele alınması da mümkündür.

Tanzimat sonrasında gelişen ve değişen kültür ve edebiyatın temel taşıyıcılarından olan tercüme meselesine dair bir tenkit metni olması bakımından önemli olduğu kadar tenkit tarihimiz, Rezaizade Mahmud Ekrem ve

Hüseyin Dâniş literatürlerine bir katkı olması bakımından da önemli olduğunu düşündüğümüz bu metinde tercümelere dair dile getirilen fikirler şöyle özetlenebilir:

1. Her dilin kâbiliyeti birbirinden farklı olduğu için bir dilden başka bir dile tam bir tercüme mümkün değildir.
2. Osmanlı inşa dili Fransızcanın sahip olduğu ifâde ve kelime zenginliğine sahip olmadığı için tercüme muhaldir.
3. Bilhassa şiir tercümelerinde müellifin his ve fikirlerini mütercim aynen verebilmesi imkânsızdır.
4. İki lisân arasındaki fark sebebiyle kelimelerin, teşbihlerin, tamlamaların karşılanabilmesi için tercümede eksiltme yahut ekleme yoluna gidilebilir.
5. Tercümelerde, asıl metnin sahip olduğu belâgat ve fesâhat özelliklerine dikkat etmek, aktarılan dilde bunları gözetmek gerekir.
6. *Telemak* tercümelerinin eski ve yeni örneklerinden görülen secili cümlelerden uzak durulmalıdır.
7. Klasik addedilen eserleri tercüme etmek çok zor olduğu için bunlara harcanacak zaman telif bir esere harcanacak zamandan az değildir.
8. *Rafael* gibi klasik ve şâirâne metinlerin tercümesi neredeyse imkânsızdır ve murat Osmanlı kitaplığına bir örnek eser kazandırmak dışında çeviri denemesinin anlamı yoktur.
9. *Rafael* gibi klasik ve şâirâne eserleri (kendi devri için) okuyup zevk alacak okur kitlesinin yüzde doksanı eseri Fransızcasından okuyabilecek dil bilgisine sahiptir.
10. Bütün bunlara rağmen bol vakti olan ve tercüme vadisinde kalem tecrübesi kazanmak isteyen mütercimlerin gayretleri beis görülmez.

Sonuç olarak hem Rezaizade'nin kaleme aldığı tenkit hem de Hüseyin Dâniş'in cevabı tercümelerin usûlüne, diline, üslûbuna, tekniğine ve imkânına dair görüşleri ihtiva etmeleri bakımından önemlidir. Ayrıca yazarların edebî kariyerinde önemli yer tutan mütercim ve münekkit kimliklerinin tamamlayıcısı olabilecek metinlerdir. Bilhassa Rezaizade'nin tenkidi, Türk edebiyatının en önemli meselelerinden tercüme meselesine dair görüşleri ihtiva etmesi ve klasikler tartışması gibi Türk kültür ve edebiyat gündemini

uzun süre meşgul etmiş bir tartışmayla dolaylı da olsa ilişkili olması bakımından yeni araştırma ve yorumların önünü açacak önemli bir metin olarak görülmektedir.

EK: Recaizade Mahmud Ekrem'in *Rafael* Tercümesi Tenkidi ve Hüseyin Dâniş Bey'in Cevabı

"İkdam" muharrirlerinden Hüseyin Dâniş Beyefendi'ye

Edîb-i gayretmend efendim

Fransız şâir-i nâdiri (De Lamartine)'in enâfis-i âsârından bulunan (Rafael)'den tercemeten tesvit buyurulan varakpâreler bi'l-mütâlaa hâsil olacak mütâlaâtımın beyânı iltimâs-ı iltifat-perverânesiyle taraf-ı âcizâneme gönderildiğinden ve bendeniz (Rafael)'i vaktiyle okumuş ve o şi'r-âmez felsefelerinden... o rûhperver şi'rlerinden pek çok müteleziz olmuş isem de o tarihten şimdiye kadar aradan bir hayli zaman geçtiği cihetle bugün hâtırada bir yâd-ı latîf-i hazîninden başka bir şey kalmayan o telezüzât-ı rûhâniyeyi bu tercümeler delâletiyle kısmen olsun tecdîd-i ni'me'l-matlûb görüldüğünden bunları kemâl-i şevk ve tehâlükle mütâlaa ettim. Ve mütâlaa talebinde tezkire-i aliyyenin revîş-i ifâdesinden anlaşılın ciddiyet ve mütâlaa-i vâkıanın sû-i telakkî buyurulmayacağına hâsil olan emniyet ile mütevâfik hareket etmiş olmak için tercümenin birçok yerlerini Fransızcasıyla tatbik külfetinden dahi çekinmedim. Mâlum-ı erbâb-ı dikkat olduğu veçhile elsine-i mevcude-i medeniyyenin ayrılıkları gayriyet-i elfâz ve lügâtinden ibaret olmayıp kâbiliyet ve tabiiyet, usûl-i fesâhat ve tarz-ı belâgatçe de aralarında büyük büyük farklar mevcut ve bunlardan başka her lisân ehlinin terbiye-i fikriye ve fezâil-i medeniye ve bâhusus meziyyât-ı fitriyece hâiz oldukları hâl ve mevkiin o lisân üzerine tesirât-ı külliyesi inde't-tetkîk rû-nümûddur.

"Bir tercüme güya bir kanava işinin tersidir" sözü meşhurdur. Filhakîka bir (kanava)'nın tersinden yüzünün mâhiyeti ne dereceye kadar anlaşılabilirse bir tercüme de aslının kemâlini o kadar gösterebilir. Hâlbuki tecârib-i tatbikiyye-i âcizâneme göre fûnûn u şûûnede şâmil olduğundan dolayı alelîtlâk bu hüküm sırf tahassüsât ve tahayyülâta ve zevk-i vicdânîye

müstenit olan şî'riyâta bütün bütün değişir. O zaman kanavanın tersinden görülecek şey yüzündeki nakş-ı kemâli bize velev nâkıs olarak göstermek hususunda pek kifayetsiz görünür.

Maksadımı azıcık îzah edeyim: Mesela İngilizce ve Fransızca fûnûna müteallik bir eseri o lisânları bilen... o fenne de âşına olan herkes pek kolay tercüme eder. O tercümeden de o fenne intisabı olanlar aslını okumuş kadar tefekkür-i meal ederler. Fakat, sırf his ve hayâle müstenit olan şî'riyâtı tercüme etmek için mütercim olan zât müellifte içtima eden meziyât-ı fitriyeyi tamamıyla hâiz olmak yani müellif nasıl düşünmüş ise o da öyle düşünmek... öbürü nasıl hissetmiş ise beriki de öyle hissetmek... suver-i eşyayı, nukûş u elvân-ı menâzırı o nasıl görmüş ise bu da öyle görmek ve bunlardan başka tasarruf-ı elfâzda... tahsîs ve takdir-i meânîde müellif ne türlü içtihadı mâlik ise mütercim de kendi lisânında ötekine muâdil bir tavr-ı içtihadı mâlik bulunmak iktiza eder. Bir müellif ile bir mütercim arasında tesadüfî bayağı muhâlâtan olan bu vahdet-i hiss ü fikr ü nazar bile hayfâ ki eser-i tercümeyle aslıyla yek-reng ve hem-âhenk göstermeye kâfi değildir.

Her lisânın kâbiliyet ve tabiatı başka ve usûl-i fesâhat ve tarz-ı belâgati kendisine mahsus olması bir hakikat-i mühimme olup bunun tercümede matlûb olan kemâli istihsâl emrini ne dereceye kadar işkâl ettiği dikkate muhtaçtır. Mesela Fransızca yazılmış bir fıkrâ-i şâirânedeki cümlelerin teselsülü.. bazı ibareler ve alehusus bazı tâbirlerin mânen veya lafzen ve aynen tekerrürü o fıkranın letâfet-i üslûbuna.. âheng-i beyânına hâlel vermemiş ve belki o letâfet ve âhenge medâr-ı mahz olmuş iken Türkçede o teselsüller.. o tekerrürler ifâdeyi rûha melâl irâs edecek derecede çirkinleştirmeye sebep olur.

Tasarruf-ı elfâz ve takdir-i meânîye gelince Fransızların inşasında bi'l-farz (choses) deyiş geçiverdiği şeyler için mütercim o lügatin Türkçede mukâbili olan (şeyler) lügatini istimâl edecek olursa tercümeden bir şey anlaşmaz; bunu anladığı gibi yazacak olup da fakat anlayışında hataya düşmüş ise o zaman da müellifin maksadı hilâfına bir şey dermeyan etmiş olur.

Emr-i tercümede esasen mevcut olan bu müşkülâtan dolayıdır ki (Omiros)un, (Plutark)ın eş'âr ve âsârı gibi edebiyat-ı atîka-i mühimmenin Fransızcada müteaddid tercümeleleri peyda olmuştur. Hatta İtalyan edibi (Silvio Pellico)'nun eseri olup bendenizin vaktiyle tercümesine özenmiş ve

bir kısmını yalan yanlış meydana getirmiş olduğum “Mahbûsiyetlerim” ünvanlı kitabın bile -haddizatında o kadar ehemmiyetli bir telif değilken-Fransızcaya başka başka üç tercümesini bulmuş idim ki elan kitaphânemde mevcuttur. Hîn-i tercümede lâyıkiyla anladığımdan emin olamadığım veyahut anladığım mânâyı zihnimce yakıştıramadığım yerleri için bu üç türlü tercümenin hepsine de mürâcaât eder ve ekseriya mütebâyin bulduğum bu tercümelere hangisini tercih lâzım geleceği hususunda düçâr-ı müşkülât olurum.

Şimdi bir tercüme bir kanava işinin tersi hükmünde olunca bir tercüme tercümesinin ne sıfatta telakkî olunmak lâzım geleceğini düşünmek iktiza eder. İşte, yukarıdan beri beyân ettiğim esbâb ve mütâlaâta binaen bendeniz elsine-i ecnebiyede (klasik) ve (şedevr) sayılan âsâr-ı edebiyenin ve hususiyle (Rafael) gibi -zatiâlinizin dahi tasdik buyurduğunuz veçhile- serâpâ şi’rden ibaret bir eserin lisân-ı Osmanîyi nakli teşebbüsünü ümit olunduğu kadar netice-pezîr-i muvaffakiyet veya semere-bahş-ı menfaat addedenlerden değilim. Çünkü tercüme hususunda iyi bilirim ki mahdut bir zaman için erbâb-ı heves ve hüner münferiden ne kadar çalışsalar... ne kadar dikkat ve ihtimam etseler.. ne kadar yorulsalar, o mesai ve ihtimamât ile mütenâsip sayılacak bir semere hâsil edemezler. Nihayet, meydana gelecek şey (Rafael)’in gubâra münkalip olmuş vücûdundan olsa olsa bir heyülâ-yı hazîn ve onun senelerce germ ü serd-i eyyâma.. rutûbet ve yübûset-i rüzgâr-ı hodkâma maruz olmakla hutût ve nukûşu bozulup silinmiş surnâme-i hayat ve hissiyâtından olsa olsa bir hayâl-i fersûde-reng olabilir! Kârîin-i Osmâniye içinde o makûle edebiyat-ı âliyeden mâdut eserlerin mütâlaasından zevkyâb olacakların yüzde doksandan ziyadesi bugünkü günde Fransızcaya vâfık zevâtan bulunacaklarına göre bunların içinde (Rafael)i mütâlaa etmek isteyince Fransızcasını bırakıp da tercümesini okuyacak kaç kişi bulunabileceği de başkaca şâyân-ı teemmüldür. Bunu tercümeden maksat kitaphâne-i maârif-i Osmâniyeyi -emsâli Avrupa lisânlarında nadir olan- öyle bir eser-i edebîye mâlik etmek ise buna esasen bir şey denemez. Şu kadar ki bu maksat kadar âşina-bînin husûlü hizmet-i ciddiye-i kalemiyede dâiye-i iştihar ve iftihârî hâtıra bile getirmeyen veya hiç olmazsa iktisâb-ı şöhret ve mefhareti derece-i saniyede düşünen erbâb-ı iktidardan birinin bunu senelerce iş güc edinip çalışmasına veyahut taraf-ı hükümetten veya muhibb-i maârif ve sevdâ-ger-i edebiyat olan erbâb-ı servetten birisi tarafından ehemmiyetli mükâfat vaat olunarak yine dediğim gibi gerçekten iktidar

sahibi birkaç kişinin bir müddet-i kâfiye zarfında müştereken uğraştırılmasına tevakkuf eder. Bihakkın tercümenin teliften kolay bir şey olmadığı ve Fransa'nın mâ-bihi'l-iftihârı olan en büyük şâirlerden birinin eseri bulunan (Rafael) tercümesinin ise o yolda bir teliften daha pek çok güç olduğu erbâbınca umûr-ı müsellemedendir. Çünkü hâtırımında kaldığına göre -(İkdam) gazetesinin de erbâb-ı hevesi bu müsabakaya davet ettiği sırada dermeyan ettiği veçhile- (Rafael) tercümesinin (Telemak)ın ne eski ne de sonraki tercümelerine benzemeyerek başka türlü olması yani aslının yazıldığı lisâna göre efkâr ve üslûpça hâiz olduğu mezîyât ve evsâfı bizim lisânımıza bihakkın aksettirecek sûrette noksansız.. doğru.. hâlis.. fasih.. selis.. vâzih.. şâirâne.. rengîn ve latîf bulunması iktiza eder. Bu ifâde-i âcizânem biraz müphem ise îzah edeyim: Mâlûm-ı vâlânızdır ki esâlib-i ifâdenin tenevvüü keyfi olmayıp beyânda hüsn-i husûl-i tesir için tabii ve zaruri bir keyfiyettir. Yani başlıca üç neve ayrılan esâlib-i ifâdeden üslûb-ı müzeyyen, rengîn-i hayâl olan beyânâta evfak düşer. Rengîn-i hayâl olan beyânât ise teşbihât ve istiârâta arz-ı iftikâr eder. Teşbih ve istiâredeki şerâit de mâlumdur. Üslûb-ı sade çokluk hayâl karışmayan efkârı tebliğ yapar. Bunda tezyinâtın hemen hiçbir türlü süsü yakışmaz. Üslûb-ı âliye gelince bu da büyük hislere.. âli fikirlere.. şiddetli hayâllere muvâfık bir tarz-ı beyândır ki tezyinât-ı lafzîye ve mânevîyeye mütehammil olsa da mütenezzil değildir. Avrupa meşâhîr-i üdebâsı nazım ve inşalarında efkâr ve esâlibi mütenezzil düşürmek şart-ı fesâhat ve belâgatine begâyet itina ederler. Onun içindir ki yazdıkları şeyler yek-tavır ifâde bulunmak gibi erbâb-ı mütâlaayı çabuk bıktırarak bir nakîsadan âzâde bulunur.

Demek istiyorum ki (Rafael) tercümesinde dahi aslında rengîn-i hayâl olan parçaların lisân-ı Osmanîde şimdiki tarz-ı inşanın muktezâsı da başkaca gözetilerek parlak bir üslûp ile.. sade yerlerin -seci-perdazlık gibi hemen kâffe-i aklâm-ı üdebânın bazen kendilerini alamadıkları seyyiât-ı me'nûseye kapılmaksızın- tekellüfât-ı lafzîyeden âzâde bir üslûp ile yazılmasına dikkat etmek lâzım gelir. Lakin hayfâ ki yukarıda geçtiği veçhile her lisânın kâbiliyet ve tabiatı ve selika-i fesâhat ve şîve-i belâgatinin kendisine mahsus olması hasebiyle (Rafael)'in aslında câbecâ tesadüf olunacak sade ve mûciz ibarelerin tercümesi de öyle sade ve mûciz olacak veya Fransızca için pek tabii.. pek zarif bazı teşbihât kabul ve tercüme edilecek ve bazı müfredat-ı lügâtın mukâbil-i tamları tercümeğe geçirilecek ve hususiyle cümleler.. ibarelerdeki teselsüllerle bazı tâbir ve kelimelerdeki lafzî ve mânevî

tekerrürler kabul ve tatbik kılınacak olursa tercümede üslûpça bir halâvet bulunamayacağı gibi efkârca da bir letâfet olmadıktan başka bilakis garâbet peyda olacağı inde't-tecrübe mâlum olan hâlâtıdır. Böyle ahvâlde ne yapmalı?.. Tercüme esasen sahîh ve sâdık olmak iktiza ettiğine göre o türlü ibarelerden.. teşbihlerden.. kelimelerden.. tekerrürlerden sarfınazar edivermek ve ifâdeyi teselsülden kurtarmak için fıkraları parçalamak câiz olamayacağından bunları aynen hâşiyelerde göstermekle beraber asıl metn-i tercümede lisânımızın şîvesine göre Fransızcadaki letâfet-i üslûp ve efkâra muâdil sayılacak bazı tadilât icrâ etmeli. Düşünmeli ki bu işler ne derece iktidara.. ne mertebe sa'y ve himmete.. ne kadar zamana muhtaç şeylerdir!..

Bu cümle ile beraber zât-ı vâlâları gibi nakd-i vakti kesîr.. gayret ve ikdâmı fütûr-ı nâ-pezîr olan erbâb-ı dâniş ve kemâlin mesaisinden bir kısmını da bu tercüme sarf edivermesinde hiç olmazsa kendileri için tercüme vadisinde dahi tecrübe-i kalem fâide-i mühimmesi husûle gelmiş olacağına nazaran bir beis görülemeyeceğinden tercüme-i edibânenize devam buyurmanızı tavsiye ile husûl-i muvaffakiyenizi hâlisâne temenni ederim. Gönderilen parçalar hakkındaki mütâlaa-i âcizâneme gelince bunları da - henüz zamanı gelmemiş olduğu hâlde izhar buyurduğunuz arzuya binaen-şimdiden yazacağım. Şu kadar ki bu tercümeniz sâir emsâliyle beraber bilâhare bir heyet-i mümeyyizenin nazar-ı temyiz ve tercihinde arz olunmak üzere hazırlanmakta olarak hâlbuki heyet-i mümeyyizenin bu tercümelerde ne türlü evsâf-ı rûçhan arayacağı keşfolunamayacağına göre mütâlaât-ı âcizânem revîş-i tercüme-i aliyyenize icrâ-yı tesirât edecek olup da bu tesirâtın netâyici heyetin arayacağı meziyyâta muhalif düşecek olursa mesai-i külliye sarfıyla meydana gelmiş olacak eserinizce mazhar-ı kabul olmak şerefinden mahrumiyet netice-i gayr-ı muntazırası zuhura gelmek mukarrerdir.

Binaenaleyh, yazacağım şeyleri kemâl-i ihtiyatla telakkî buyurmanızı sûret-i hayırhâhâdede ihtar ederim. Tercümeden lâzım gelen fıkraları, cümleleri kime²⁸ içinde aynen yazıp bunlarda iliştiğim yerlerin üzerlerine birer işaret vaz' ettikten sonra sebeplerini de îzâhen beyân edeceğim:

(1) "Âdeta tabiat rûhun, rûh tabiatın bir cüz-i gayr-ı mufârikı zannolunur." Bu ibarede münderiç "gayr-ı mufârik" kaydı aslında olmadığı gibi buna fikren de lüzum yok. Görünüyor ki zât-ı vâlânız bu kayd-ı bî-

²⁸ Kef, ye, mim, he harfleri ile yazılan bu kelime "kime" şeklinde okunmuştur.

lüzume ifâdenizin âhengine bir fâide-i zâide ilave etmek fikriyle lüzum görmüşsünüz. Husûl-i âhenk maksadıyla bir eserin tercümesine bazı zâit şeyler koymak olur ama, müellifin maksadı hilâfına çıkmamak şartıyla. Burada ise De Lamartine'in -bir histen ibaret olan tevcihini te'kiden takyit-maksadı hilâfına çıkıyor. Hâlbuki diğer taraftan ifâdeyi: "Tabiat rûhtan, rûh tabiattan bir cüzdür zannolunur" şeklinde bulundurmakta âheng-i beyânca bir nâkisa da terettüp etmiyor.

(2) "Bir fâciayı sahneden, sahneyi de fâciadan ayıracak olursanız sahne pejmürde-reng, ihtisas mahv u nâbut olur." Bu fıkrada iki şeye lişiyorum: Birincisi (Bir) kelimesidir ki bu da aslında yoktur. Mâlumdur ki, (Bir) böyle yerlerde nekre ifâde ettiği için "bilâ-istisna" mânâsını müş'irdir. Hâlbuki bu da müellifin maksadı hilâfına çıkıyor. Lamartine lâlettâyin her sahneden ayrılacak fâcianın veyahut her fâciadan tahliye kılınacak sahnenin "ihtisastan" mahrum olacağını söylemiyor. Belki tesirât-ı kalbiye ile hem-âhenk olduğunu biraz evvel dermeyen ettiği mevâki ve ekâlim ve fusûle tahsîsen dermeyen ediyor. Onun için (Bir) kelimesi yerinde müellif edât-ı atf kullanıyor. Dikkat buyurulunca anlaşılır ki bu fıkra üst ve alt taraftaki fıkralarla biri birinin mütemmimidir. Filhakîka bir sahneden bir fâciayı kaldırıncaya sahnede bir şey kalmaz, ama fâcia yine fâciadır. Onu insan karanlık bir zindan içinde de okusa yine hâvi olduğu hissiyâttan müteessir olur. Binaenaleyh müellifin fikri hakkıyla anlaşılabilme ve itirazdan da masun kalmak için o "Bir" kelimesini "Vav" harfine tebdil veyahut bütün bütün hazf etmelidir, zannederim.

İkinci iliştığım şey de "ihtisas" lügatidir. Mâlumdur ki sahne yahut fâcia ihtisas etmez. Belki icab-ı ihtisas eder. Lamartine'in kullandığı "Sentiment" lügatinin lisânımızda hemen bir otuz seneden beri takarrür etmiş mukâbili (his) veyahut sığa-i cem ile (hissiyât) kelimesidir. İhtimal ki bu kelimelerin o mânâda istîmali vaz'an ve kâideten yanlışdır. Fakat mademki o sûretle zebânzed-i umum ve hâme-güzar-ı üdebâdır, artık onların yanlısına bakılmaz.. O hâl ve heyetiyle o mânâyâ sarf olunur ve lügatnâmelere de geçer. Sonraları vâkiâ üdebâmız (ihtisas-tahassüs-mütehassis-hassasiyet) kelimelerini de meydana çıkarıp (his) ve (hissiyât)ın ifâde ettiği mânâyâ karîb bir mânâda ve gelişi güzel bir sûrette istîmale başladılar. Ancak takdir-i âcizânemce bunlar Fransızca (Sentiment) kelimesinin değil, olsa olsa:

Impression

S'impressionner,

Impressionnable.

Impressionnabilité

Lügatlerinin mukâbili addolunabilirler. Mâmâfih, bu Fransızca kelimelerden evvelki ikisi bazı vakit (teessür-teessürat-teessür etmek) sûretiyle de tercüme olunabilir. Bu sûret-i tercüme ise muktezâ-yı makama tâbidir. Hatta tercümenin ta başında "bazı teessürat-ı kalbiye ile" ibaresindeki (teessürat) kelimesinin "impression" mukâbili olarak kullanılmış olmasına ilişmediğim o makamda yakışksız düşmediği içindir. Saded-i bahs olan (ihtisas-hissiyât) kelimeleri arasındaki farkın tetkik ve tâyinine gelince (hissiyât) bir tiyatro piyesinde.. bir hikâye kitabında.. bir şî'r mecmuasında.. bir mûsikî havasında.. bir resim levhasında bulunur. Fakat, ihtisas veya tahassüs âsârı zîrûh içinde bilhassa nev-i beşerde görülüyor. İhtara hâcet yoktur ki bu ihtisasât veya tahassüsâtı da bize her şey icap ve ilka edebilir. Binaenaleyh (Sentiment)i (ihtisas) ile değil (hissiyât) ile tercüme etmeliydi. Zaten De Lamartine'in yazışında da bu iktiza tebeyyün eder ki şâirin meramı "*Pol ve Virgini.. Atala.. Verter* hikâyelerinden o mevâki ve ekâlimin mahsusatından olan birtakım menâzır ve hâdisat-ı tabiiyeyi tarh edecek olursanız hikâyelerin hâvi oldukları hissiyât nâbud ve nâpeyda olur, demekten başka bir şey değildir.

Burada bir istitrat yapacağım:

Mutabakat-ı elfâz –ki her fikir ve maksadı kendilerine en çok muvâfakat eden kelimelerle ifâdeye muvaffakiyetten vücût bulur, bir lâzıme-i fesâhattir.. bir mühimme-i belâgattir- üdebâ-yı cedîdemizin birçoğu tarafından mühimsenilmemek isteniyor. Hatta bunlardan bazıları bu hususta vâki olan bir ihtar-ı âcizâneme şöyle mukabele ettiler: "Mânâ-yı maksudu hakkıyla ve tamamıyla ifâde edecek kelimeler kullanılırsa tarz-ı beyân pek harcıâlem olduğu için okuyanlar makbul ve müsellemler tutmuyor. Bilakis kelimeler yerinde kullanılmasa ondan hâsıl olan garâbet hoş gidiyor. Halk bunları seviyor onun için mutabakat-ı elfâzı gözetmiyoruz." Bu cevapta bendenize garip görüldü. Ama hiç de hoşuma gitmedi. Usûl-i fesâhat ve belagât içinde harcıâlem olamayan bir şey varsa o da mutabakat-ı elfâz-ı mühimmesidir. Zira, bu hususta muvaffakiyet kolay bir şey değildir ki kullanılan her kelimenin ve müştakkâtının mânâ-yı lugavî ve örfisini iyi bilmekle beraber hîn-i istîmalinde maksut olan fikri bihakkın müfit olup olmadığını pîş-i

nazar-ı dikkate almak.. Bir mânâyı ifâde için hâtıra gelen lügatler mutabakat-ı matlûbeyi hâiz görülmezse diğerini bulmak için dûr u diraz teemmül ve tefekkür etmek.. İnde'l-iktizâ lügatnamelere mürâcaâtla birçok taharriyat ve tahkikat ve tetkîkâta girişmek.. Mâlum ve mütedavil olan elfâz ve tâbirât ile tebliği hâlinde vicdâna kanaat hâsıl olamayan maânî-i dakikayı insan kendisi his ve teemmül ettiği gibi başkalarına da anlatabilmek için inde'l-üdebâ makbul ve müntahap ve şâyân-ı iktibas olacak ceyyit ve rengîn ve müstahsen tâbirler.. Terkipler terviç veya icat sûretiyle kullanmak gibi melekât-ı zihniye ve meziyyât-ı fitriyeye arz-ı iftikâr eder.

Üdebâmuzdan bir kısmı da mutabakat-ı elfâz-ı mühimmesinden gâfil ve zâhil olduklarından müteselsil müphemât-ı efkâra mekmen-i vuku olan mahsulât-ı fikriyelerinin umdukları kadar revaç-yâb olamamasını kendilerinin şöhretsizliklerine haml ile esef-hân oluyorlar. Düşünmüyorlar ki mutabakat-ı elfâz-ı mühimme-i fesâhat ve belâgatine muvâfık yazılmış âsârı kabul edip diğerlerine iltifat etmemek erbâb-ı mütâlaaca umûr-ı iradiyeden değil, keyfiyât-ı tabiiyedendir. Elbette herkes derecât üzere hangi müellifin; hangi şâirin eserinden bihakkın istihrâc-ı meal.. İstinbat-ı maksat ederse bittabi ondan memnun olur ve onun eserlerini diğerlerine tercih eder.

Nazım -ki vezin ve kâfiye²⁹ ile mukayyet bir tavr-ı beyândır- mutabakat-ı elfâz-ı şart-ı kelâmını tamamıyla mer'î tutmaya bazen mâni olabilir. Onun için lafzı fikre imâle her vakit kâbil olamaz. O hâlde fikri lafza imâleye mecbûr olan şâirler hakîkatten mecaza intikal edivermekle sözlerini garâbete düşürüp mânâyı ta'kide uğratmaktan vâreste kalırlar. Bu cihetin izah ve tafsiline gidilse lakırdı uzayacağından istitradıma buracıkta hitam vermeden evvel şurasını da arz edeyim ki: Fusahâ-yı üdebâsı (müsâhele)yi (müsâmaha) mevkiinde yazacak mertebede müsâmahakârlıktan çekinmeyen.. Bülegâ-yı suarâsı "tecellizâr-ı bedayı" terkiib-i mucidânesinin pesendîde-i umum-ı mânâ-âşinayân olmasındaki hikmeti teemmül etmeyerek aynı kabule mazhariyet ümidiyle her akla gelen kelimenin ucuna bir (zar) talik edecek derecede sade nazarlıktan kurtulmak istemeyen bir lisân, hiçbir vakte ne tekemmül edebilir, ne de mükemmel bir lügat kitabına mâlik olmak ihtimali vardır.

²⁹ Metinde kaf, elif, fe, he ile yazılmış kelimedede ye harfinin yazılmadığı düşünülerek kelime "kâfiye" okunmuştur.

(3) "Pol ve Virgini'den pertev-i zerefşan-ı afitâb ile parıldayan emvâci, sıcağtan terleyen kûhsarları hazfediniz..."

Pertev-i zerefşan-ı âfitab ile parıldayan emvâc Pol ile Virgini'ye.. O birbirinin ağuş-ı vefasına doğup birbirinin perverde-i şevk ve muhabbeti olan tabiat çocuklarına mehd-i safa-yı vücût.. Âşiyâne-i inbisat-ı hayat olmuş (Ile de France) denizine mahsus değildir, her yerde bulunur. Hâlbuki de Lamartine şâir Afrika'nın cenubunda.. Madagaskar'ın karşısında, Medarin beyninde hatt-ı istivâ kurbundaki o cezirenin dağlık taşlıklarını sıcağtan arak-rîz gösterdiği gibi sevâhilini okşayan dalgalarını da bir başka sıfatta arz etmek istemiş. Onun için "Les Vagues imbibées de soleil" demiş bu ibaredeki "imbibées de soleil" cümlesi (güneş içine işlemiş) veya daha doğrusu (güneşi emmiş) ile tercüme olunmak lâzımdır ki müellifin dakîka-i fikriyesi anlaşılın. "Kûhsarlar" tâbirindeki "lar"ın bu ibarede bir lütfu var ise üslûba ait ve fakat bir fâide-i zâide olduğundan onun yerine Fransızca "mornes" kelimesine daha karîbu'l-medlûl olan (dağlık taşlık) tâbir-i Türkîsini istîmal etmeliydi. Bu mülâhazâta göre tercümeden naklettiğim ibareler bu şekilde bulunmuş olurdu: "Pol ve Virgini'den -güneş içlerine kadar nüfuz eden dalgaları.. sıcağtan terleyen dağlık taşlıkları hazfediniz.."

Zannederim ki bu sûret-i tercüme öbürü kadar parlak olmamakla beraber öbüründen rûhludur.

(4) "Mevcudât ile mevâki birbirine bir râbita-i samime ile merbuttur. Çünkü gerek dil ve gerek dîde-i insanîde tabiat aynı sûretle münclîdir."

Mevcudât denildiği zaman masivaullah ne var ise hepsi birden anlaşılır. Yani biz Osmanlılar öyle anlamaya alışmışız. Binaenaleyh bu tâbirin havza-i fesihâ-i medlûlüne -tercümede kendisini takip eden- mevâki de girer. Vâkiâ Fransızcasındaki "choses" kelimesi bazı kere mevcudât mânâsını da müş'irdir, ama maksada göre buradaki mânâsı herkesin bildiği veçhile (eşya)dır. Ve bir de aslında olduğu gibi tercümede de mevâki lafzı eşyaya takdim olunmak iktiza eder ki bu dakika-i edebiyede sözün tertip ve inşa-yı mantikisine ait olur. O hâlde ifâde: (Mevâki ve eşya bir râbita-i sahîha ile yekdiğerine merbuttur) şekl-i sahîhini alır.

(Gerek dil ve gerek dîde-i insanîde) terkibi üzerindeki işaretim (dil) ve (insan) kelimelerinin arasına (gerek) tâbir-i Türkîsinin girmiş olmasından

dolayı kayd-ı izâfetin inhilâlini anlatmak içindir. *Talim-i Edebiyat*'ta³⁰ bu türlü izâfetlerin adem-i cevazına dair de bir bahs-i mahsus olduğu hâtırına geliyor. O görülmüş olsaydı, pek adi ve bedihi olan bu hata-yı lisânîye düşülmezdi. Bununla beraber "dil ve dîde-i insanîde tabiat aynı sûretle müncelidir." bihakkın tercüme değildir.

Ben sizin yerinizde olsa idim, tercüme-yi şîve-i lisân-ı Osmanîye daha ziyade muvâfık düşürmek için: "Zira tabiat dil ve dîde-i insani için yekpâre bir mir'ât-i vahdetnümâ-yı vücût olmak üzere meşhuttur." sûretinde yapardım.

"Biz dest-perverd-i mâder-i tabiatız. Bizim kanımızla uruk ve usâre-i tabiatıta seyelân eden kuvve-i cevvalê-i hayatiye hep birdir."

Bu tercüme fevkalade güzel. Bâhusus (dest-perverd-i mâder-i tabiatız) şâyân-ı tebrik bir cümle-i bahtiyar! Yalnız (usâre) zâit olduğu için o kaldırılsa.. (seyelân) yerine de (cevelân) kelimesi kullanılsa.. "cevvâlê" bittabi hazfedilse fıkra daha sadeleşir.. daha latîf olur, zannederim. Bundan sonra gelen: "Mâder-i aslimiz olan türâbın hissedip heyeti, menâzırı, sûret ve eşkâli, hâl-i kasvet-alûdu, ilh. ibaresindeki "sûret ve eşkâl" kelimesinin bu şekilde istîmali bendenizce câlib-i nazar olmaktan vâreste kalamadı. Mâlum-ı irfanınız olduğu veçhile böyle atf-ı tefsirilerde kelimelerin keyfiyet ve kemiyetçe müttehit olmaları muktaza-yı şîve-i lisândır. Onun için "sûret ve eşkâl" yerine "suver ve eşkâl" yazmalı.

Mesela: (Âlem-i temeddünde müteayyış bir halkın terbiye ve tasfiye-i fikriye ve ahlâkiyesi için neşr u tâmim-i ulûm u fûnûndan başka çare-i müessir bulunamayacağı vâreste-i şübühât ve zünûndur) denilecek olursa bu fıkrada ulûm ve fûnûn yerine (ilim ve fûnûn) ve (ve şübühât ve zünûn) yerine (şüphe ve zünûn) demek yakışmaz.

Hâlbuki yine bu fıkrada (fikir ve ahlâk) kelimelerinde vahdet-i kemiyet yok iken bunların birbirine atıf ve kaydı câiz olması medlûlleri bütün bütün başka şeyler olduğundan kat-ı nazar her birinin fert ve cem'inin ikisine de isnat ve itlâkına kâideten ve mantıken bir mâni bulunmaması sebebiyledir. Filhakîka, bir halkın fikri bulunduğu gibi bir şahsın ahlâki da olur. "Terbiye-i efkâriye" ve "terbiye-i ahlâkiye" terkiplerinin garâbeti cehdiyle istîmalinin

³⁰ Talim-i Edebiyat, Recaizade Mahmud Ekrem tarafından...

mugâyir-i fesâhat olacağı ise muhtac-ı beyân değildir. Bu ifadâtım tercümeyle ait olmadığından sadetten hariç addolunabilir.

Fakat zât-ı vâlâları gibi mütehayyizân-ı erbâb -ı kalemin eserlerini efkâr ve üslûpça her türlü maâyıb ve şevâibden müberrâ ve hâlis görmek istediğim için başkaları tarafından ihtimal ki hiç de ehemmiyet verilmek istenilmeyen bu kusur-ı lafzîyi de hazır münâsebet gelmiş iken ihtar etmeksizin geçivermeye gönlüm razı olmadı.

(6)³¹ Bir ihtisasın tesiri yine o ihtisasın uyandıdığı yerlerde duyulur. (İhtisasın tesiri) ne demektir?.. (İhtisasın uyanması) nasıl olur?... İhtisasi duymak, ne şekil ifâdedir?

İşte, bir müşkülpesent lisân... bir revîşini cû-yı beyân tarafından vârit olabilecek bu sual-i itirazîleri -ki kâideten defi o kadar âsan görülemiyor-davet eden iki şeyden birincisi (ihtisas) kelimesinin nâ-be-mahal kullanılmış olması.. ikincisi Fransızca “comprendre, conçu” kelimelerine (uyanmış – duymak) mânâlarının verilmesidir. Bu itirazlara mahal bırakmayacak tercüme-i sahiha ise şöyle olmak iktiza ederdi: “Bir hissi bihakkın anlamak, ancak peyda olduğu yerlerde bulunmakla kâbil olur.” Şu kadar ki istenilirse daha münşiyâne tâbirlerle ve fakat müellifin izinden bazı mertebe inhiraf edilmek üzere “her bir ihtisasın mâhiyeti onu bize ilka eden mevâkide bihakkın takdir olunabilir) sûretiyle de tercüme câizdir.

(7) “Şa” şâhikasıyla Boj cibâl-i teselsül-nümûnu arasından Ceneve, Annesi semtine doğru göller, ince ırmaklar, zümrüt-fâm çemenzârlarla muhat bir mecrâ husûle getirir.”

Bu fıkranın aslında müellifin alelâde zikrettiği (Şa) dağının şâhika diye yâd edilmesi ibarede tefennün husûlüne medâr addolunabileceğinden kabul olunursa da Fransızca “montagnes murales” tâbirinin (cibâl-i teselsül-nümûn) ile tercüme buyurulması –o dağları nazar-ı vâhimeye Lamartine’in tarif etmek istediğinden başka ve memul ki hakîkate de bütün bütün muhalif bir şekil ve heyette gösterdiğinden câiz olamaz. Dağların teselsülü daima vadiler, inişlerle birbirinden ayrılmış ve bazen birbirinden yükserek vâki olmuş olmalarıyla tahakkuk eder, yani teselsül sıfatının dağlara verdiği hâl ve heyet budur. Hâlbuki Lamartine’in (Boj) cibâline isnat ettiği hâlin fevâsil ve irtifaat-ı mütenâsibeden teşekkül eden teselsül olmayıp bilakis ittisal ve

³¹ Metinde (5) atlanmış ve madde (6)’dan devam etmiştir.

muvâzât-ı halî olduğuna “montagnes murales” tâbirini istimal etmiş olmasıyla istidlâl ve hükmolunabilir.

Böyle (topografik) tarifâtta ise tercümenin aslına mutabakatı şerâit-i mühimmedendir. Onun için tercümede (cibâl-i teselsül-nümûn) yerine (kûhsar-ı hâiti) gibi bir şey bulup yazmalıydı. (ince ırmaklar zümrüt-fâm çemenzârlar) tâbirlerindeki (ince, zümrüt-fâm) vasıfları zâit değil midir?..

(8) “Cânib-i yesarda “Şa” şâhika-i bülend-silminin iki fersahlık bir mesafeye kadar kubbe-i fesiha-i asumâna karşı zirvesi temevvüçten ârî, müstakim, mürtefi ve zulmânî bir hatt-ı ulvi irae eder. Daha doğrusu mesâha zinciriyle tesviye edilmiş cesim bir siper olduğuna hükmedilir.”

Yukarıki fıkrada (Şa) dağı için (şâhika) kelimesi mahalsiz olarak sarf edilmemiş ola idi, burada o kelimeyi mânen biraz daha kuvvetlendirmek lüzumu hissolunduğundan dolayı (bülend-silm) terkihiyle tavsife belki mecbûriyet görülmezdi. Mâmâfih, aslında bulunmayan bu terkihi-i mucidâne ibareyi lafzen tezyin ettiği gibi mânen de lüzumu kadar takviye eylediğinden makbuldür. Ancak zirvesi “temevvüçten âri” cümlesinde iki büyücek kusur var.

Evvelen: (Zirve)nin nereye râci olduğuna dikkat olunmamış. Buna merci olan hattın zirvesi olur mu? Bir Fransız edibi buna kâil olmuş olsa bile biz olmamalıyız. Zira bir hattın zirvesi olmak bizim nazar-ı dikkatimize garâbetle çarpar.

Sâniyen: Bu fıkradaki (Müstakim) kelimesinin sarfında da istikâmet göremiyorum: İhtimal ki (tabiatta hatt-ı müstakim yoktur) hakîkatini de nazardan uzak tutamadığı için Lamartine’in (droite) ile tavsiften içtinap ettiği bir hatt-ı mevhûme tercümede isnad-ı istikâmet olunmasına bir sebab-i mâkul bulunamayacağından onu da (yeknesak) diye yazmalı idi ki filhakîka Fransızcasındaki (uniforme)un lisânımızda mukâbili (yeknesak) kelimesidir.

Temevvüç “ondulation” kelimesinin karşılığı olmak üzere istimal olunmuş ise de burada yakışmıyor. Lisânımızda (temevvüç) mutlaka müteharrik olan veyahut öyle farz olunan maddiyat ve mâneviyatta kullanılıyor. (bahr-i mevvac – nûr-ı mütemevvic – hayâl-i mevce-dâr) gibi. Eşkâl-i sâbite için ise henüz istimali câri olmadığından garip görünüyor. Hâlbuki “dalgalanmak” “temevvüç”ün Türkçesi iken bunun eşkâl ve menâzır-ı sâbiteye de isnadı câiz oluyor. Bunlar elsine-i mevcudenin

selikalarına.. şîvelerine.. tarz-ı belâgatlarına ait dekâyıktandır. Filhakîka bir hat için “dalgalana dalgalana uzuyor” diyebiliriz, ama (temevvüç ede ede uzuyor) diyemeyiz.

Onun için (temevvücden âri) yerine (dalgalanmaktan âri) veya Türkçe kelime kullanılmaması matlûb ise (takavvüsten müberrâ) demeli idi.

“Daha doğrusu, mesâha zinciriyle tesviye edilmiş” ibaresi de aslına ve hakîkate muğâyirdir “on dirait que”dan (daha doğrusu) mânâsı pek anlaşılabilir ki böyle tercüme olunsun. “mesâha zinciri” tâbiri de ehl-i fence kabul olunmuş ve lügatlere geçip takarrür etmiş bir istilâh değil ise -zincir ile mesâha kâbil olamayacağına nazaran- garâbetten hâli görünmüyor.

Hâlbuki “cordeau” herkesin bildiği ve söylendiği zaman intikal edebileceği (tesviye ipi) veyahut (çırpı ipi) olacak. Bunu kullanmayıp da (mesâha zinciri) tâbirini istimal etmek fıkra-i mütekaddimedeki geçen (cibâl-i teselsül-nümûn) terkibi ile mücâneset ve tenasüb husûlü mütâlaasına müstenit olsa bile yine pek makbul sayılamaz. Bu mülâhazâta göre fıkra şu yolda tercüme edilmiş ola idi, daha vâzih olurdu, zannederim: cânib-i yesarda (Şa) dağının takavvüsten âri zirvesi, iki fersahlık mesafeye kadar safha-i âsumana zulmanî ve yeknesak bir hatt-ı ulvi resmeder, o sûretteki dağın heyetine bakılınca çırpı ipiyle tesviye edilmiş veyahut “tesviye ipiyle istikâmet verilmiş” bir hisar-ı azimdir, denilebilir.”

(9) “Müntehâ-yı şarkîsinde iki üç parça kül renginde kayaların sivri tepeleri bu zirvenin siyak-ı yek-manzara-i hendesîsini ihlâl ederek nigâh-ı hayretpenaha dûş-ber-dûş itilâ bu bir yığın dağların, değil dest-i acz-peyvest-i beşerin, belki kudret-i fâtıranın kabza-i satvet ve şükûhunda bir bâzîçe-i ibdâ olduğunu ihtar eder.” Bu fıkranın da tercümesini aslına mutabık bulamadığım gibi tarz-ı telif ve inşasını da kilik-i çâlâk hünerverîleri gibi bir hâme-i müşkülpesendin şân-ı imtiyazına lâyük göremedim.

Evvela -(Şa) dağını bir uçtan bir uca yek-tavır incilâ ve itila gösteren fıkra-i mütekaddime ile yine o dağı bir nihayete vâsıl olunca o şekl-i ittirattan cüz’ice münharif gösteren fıkra-i ahîre arasında irtibatı lafzen de muhafaza etmek için fıkra-i ahîrenin başında Lamartinin istimal etmiş olduğu (ancak) kelimesi hîn-i tercümede zâit görülmekle ifâde şeklen nakîsadâr bırakılmış, mânen de matlûb olan vuzuhtan mehcur edilmiş. Sâniyen metindeki (deux ou trois dents aigues de rochers gris) cümlesi hakkıyla tercüme olunmadığı gibi fıkranın içine lüzumsuz olarak (zirve) kelimesi ve müellifin tarifinden

müstefad-ı fikir ve maksada muhalif olarak bir de (dûş-ber-dûş-ı itila) tâbiri ilave olunmuş. Ve (nigâh-ı hayret-penâhun) bir seci-i bî-sûd olduğu ve (değil dest-i acz-peyvest-i beşerin) cümlesinde (değil) lafzı üst tarafa almak şive-i lisân-ı Osmanî muktezâsına muvâfık düşmeyeceği nazardan baîd bulundurulmuş ve (belki kudret-i fâtıranın kabza-i satvet ve şükûhunda bir bâzîce-i ibdâ olduğunu ihtar eder) cümle-i zarife-i münşiyânesinin de lâyıık olduğu sûrette hüsn-i telif ve tanzimine ve bilhusus (değil dest-i acz-peyvest-i beşerin) cümlesinden bed' ile fıkranın sonuna kadar sözün tertibindeki müşevveşlik; revâbitındaki perişanlık sebebiyle "kabza-i satvet ve şükûh"un "kudret-i fâtıra"ya has olacak iken inde't-tahlil hilâf-ı maksut olarak "dest-i acz-peyvest-i beşer"e de şâmil olacağına himmet ve dikkat buyurulmamış. Zannedirim ki işaret ettiğim lafzî ve manevî kusurlardan âzâde ve aslına da muvâfık olmak için şu yolda olmalıydı:

"Ancak müntehâ-yı şarkisindeki kül renkli kayaların iki üç kadar sivri dişleri o şekli-ı ittırad-ı hendesîyi ihlâl ederek bu yığınlar dest-i acz-i beşerin değil, belki yed-i kudret³²-i sanîanın bâzîgâh-ı ibdâi bulunduğunu nazara ihtar eder."

(10) "Şa silsile-i cibâliyle ziya-yı âfitab derununa nüfuz edemeyecek sûrette muhat bulunan bu bina etrafını istila eden reng-i zulmet-nümûn ile serir-i haşmetten makbere-i sükûnete nüzul eden bu hükümdarâna bir âsitân mesabesinde olan leyle-i târik ebediyeti ihtar eder."

Bu fıkra da aslına mutabık değil. Müellifin daima müfret olarak (Le mont de Chat) diye yâd ettiği Şa dağı Mermeire'nin şarkında bir şehri muazzamı ser-tâ-ser zîr-i dâmen-i şükûhuna almış olan "keşiş dağı" -keşiş dağları değil-gibi bir kûh-ı bülend ve mümted olacak. Tercümede ise bu dağda bir silsile-i cibâl gibi yazılıp ona ait tarifât ve tezkiratın da öyle yanlış yürütülmesine bir sebep-i mâkul tahattur edemedim. Hele bir bina ne kadar muazzam ve mualla olursa olsun gölgesine sığınmak için silsile-i cibâle muhtaç olmaz. Böyle nispetsizliklere tarifât-ı şâirânedede niçin cevaz olsun? "Obscurité"yi reng-i zulmet-nümûn ile tercüme ise bendenize hayli karanlık görünür. Fakat bunların hepsinden fenâsı tercümede (leyl-i müebbet)in mevzu-ı bahs olan hükümdarâna âsitân mesabesinde gösterilmesidir ki bu dikkatsizlik artık affolunur şeylerden değildir. "Leyl-i müebbet âsitân olunca her bir âsitândan

³² Metinde sehven "katret" şeklinde yazıldığı düşünülen kelime "kudret" şeklinde okunmuştur.

bir yere girilmek iktiza ettiğine göre leyl-i müebbedin de öte tarafında bir mahal bulunmak lâzım gelmez mi? Hâlbuki de Lamartine'in ifâdesinden anlaşılan mânâ bu mantıksızlıktan müberrâdır ki onun tarifince güzêştgân-ı hükümdarâna âsitân olan şey (leyl-i müebbet) değil, zalâm ile muhat bulunan binadır.

Binaenaleyh tercüme aslına mutabık ve fehva ve mânâsı lüzum-ı mantıkîye muvâfık olmak için şöyle yazılmalıydı: "Şa dağının sayegâh-ı civarında bulunmakla hiçbir vakit güneş yüzü görmeyen ve muhat olduğu zalâm ile serîr-i haşmetten lahd-i fenâyâ nazil olmuş bu hükümdarân için asitânî hükmünde bulunduğu -leyl-i müebbedi ihtar eder.

Tercümenin aksâm-ı sâiresi de ufak tefek kusurlardan pek salim görülemiyor ancak bunları tetkik ve asıllarıyla tatbik ederek nekâyisi göstermek için sarf olunacak sa'y ve zaman ile bundan hâsıl olacak fâideyi inde'l-muvâzene pek nispetsiz gördüğümden ve bir de böyle sırf edebî tercümelerin ne yolda olması iktiza edeceği hakkındaki fikr-i âcizânem yukarıdan beri yazdığım şeylerden fi'l-cümle anlaşılabilceğinden mütâlaat-ı âcizâneme buracıkta hitam vermeden evvel şurasını da arz edeyim ki kenâr u meyân-ı sûtûru zarif ve dil-şikâr tâbirler.. Latîf ve ceyyit cümleler.. Rûşen, saf, hâlis, ve güzîde ibareler ve terkiplerle ziyenyâb olmak haysiyetiyle heyet-i mecmuası inde'l-üdebâ şâyân-ı pesend ve takdir olan bu tercümenin ötesinde berisinde "hîre-sâz-ı nigâh-ı erbâb-ı safa" "gusûn-ı letâfetnümûn" gibi köhne eda. Soğuk... Bâhusus hâyîde birtakım tâbirât-ı bî-fâidenin de yer bulması mucib-i teessüftür. Böyle mânên de bir lütfu olmayacak tâbirât-ı bâride has ü hâşakından cûy-ı dil-cû-yı inşanızı vâreste bulundurmak ise az bir dikkatle hâsıl olacak şeylerdendir. Binaenaleyh bir taraftan hüsn-i üslûba, diğer taraftan da müellifin tarifât ve tavsifatındaki dekâyık ve letâif-i fikriye ve hissiyeyi.. tasvirât ve tâbirâtındaki bedayi ve taraif-i hayâliye ve şî'riyeyi ifadât ve beyânâtımıza hakkıyla ve tamamıyla aksettirmeye itina ve ihtimam etmek ve "çardak "ve ceviz ağacı" gibi ifratkârâne imla-şikenliklerden mücânib bulunmak üzere tercümeyle devam buyurduğunuz hâlde bittabi bir hayli emeklerle meydana gelecek şey bilâhare bir heyet-i mahsusa-i mümeyyizenin mazhar-ı lütf-ı kabulü olmasa bile müşkülpesend-i edeb olmaktan geçemeyen hürde-şinasân ve dakika-sencân erbâb-ı mütâlaanın ekseriyetince emsâline faik tutulur ümidindeyim. Kaldı ki zât-ı vâlâ-yı hünerverleri dahi liyâkat-ı edebîye ve ulüvv-i kudret-i kalemiyelerini âsâr-ı kemâl ve dehâlarıyla cümleye tasdik ettirmiş ve şehrah-ı tefeyyüz ve

tekemmülde âharın rehberi-i fikir ve hüsne iftikârdan müstağni bulunmuş olan serâmedan-ı üdebâ-yı asırdan madud olmak ehliyet ve istihkakını hâiz buldukları hâlde bendeniz gibi tettebbu-ı tabiatla taharri-i hakîkatten ibaret olan meslek-i muhtarında erbâb-ı istidada naçizâne arz-ı hizmet gayretiyle fikri kaleminden yorgun.. kalemi fikrinden zebun düşmüş ve bu yorgunluktan kendisine el-hâlet-i hâzihi acı bir yeis-i fütûr-bahşâdan başka bir şey kalmamış bir dermande-i hayretzedeye eser gönderip mütâlaa sormaya tenezzülleri zaten ecille-i hasâil-i insaniyeden olmak haysiyetiyle kâffe-i efrâd-ı beşerde ve bilhassa hakşinas mârifet.. Kadir-dan-ı liyâkat olmaları iktiza eden erbâb-ı fazl u hünerde vuzuh-ı tecellisi hâtır-hah-ı hikmetü'l-ahlâk olan mürüvvet-i mecbule-i edibânelerinin bir eser-i güzini olacağından bendenizi fevkalade bahtiyar etmiş ve terakki-i feyz-i tab' ve hâmeleri temenni-yât-ı samimesine kalb-i hâlisimde inkişaf vermiş olduğunu beyân ve müsveddâtı aynen iade ile hakk-ı ahkarîde temâdî-i teveccühât ve tevâli-i iltifat-ı edibânelerini tevakku ederim, efendim.

İstinye Fi 9 Haziran Sene [1]312

Recaizade

Ekrem

Atûfetlü Ekrem Beyefendi Hazretlerine

Edvâr-ı adideden berü sipihr-i füyüzât-ı edebde bir mahrek-i sâbit üzerinde gerdiş-güzâr olarak bir peyk-i pey-siper olmaktan başka cüdâgâne bir pertev-i fikret-efrûz arz edemeyen nahid-i müstetirü'l-cemâl-i meânî, bir zekâ-yı mûcidin kudret-i bedâyi-şinasi-i dehâ-pesendânesiyle ref'-i burka-ı istitar ve tahvil-i cevelân ve refât ederek mürtefi-i zirve-i kemâl ve başlı başına manend-i sâbite-i ziya-feşân-ı evc-peymâ-yı mertebe-i âlü'l-âl oluvermiştir. Cevv-i deycûr-ı meânîden açılıp tâb-efrûz-ı idrâk, feyz-endâz-ı müfekkire-i tabnâk olan kehkeşan-ı fesihü'l-cevelân-ı edebe vasitatü'l-itila bulunan silm-i bülend-pâye-i efkârın zamanen pesinini, dereceten berterîninini, en güzünini ilelebet tekye-gâh-ı sıyt u şeref ittihaz etmeye cümleden elyak, cümleden müstahak, şüphe yok ki Üstad-ı Ekremîlerdir.

Şî'r ki -kalb-i hassas-ı beşerideki en samimi cezebâtın, fikr-i cûya-yı insanideki en ilahi lemeânın, tabiat-ı mer'iyenin güsterde-i cilvegâh-ı ibtisâr ettiği tesâvir-i şüküfti-nümûn-i bedî arasından en mükemmelinin ve elhan-ı âhenkdarından en rûh-nüvâzının, en melihinin bir timsal-i dilârâsıdır- ona ilk

nefha-i rûh-efzâ-yı feyzi demîde eden yerâa-i sihr-engiz ve belâgat-riz-i üstadeneleridir. Evet! Tair-i bülend-pervaz-ı şî'ri lafzen, sıfaten bâlâ-yı kürsi-i iğrak ve garâbetten kenâr-ı cûy-ı dîlcûy-ı nezahete, fezâ-yı zemin-i dil-nişîn-i taravete indiren fakat mânen; rûhen firâz-ı tâk-ı kudsü nitak-ı fikr ü kalbe aks ettiren, kaldıran sizsiniz. Her bir şeyi bir lisân-ı tevil ile beyânı itiyat eden suarâ-yı iğrak-pesend ve istiâre-perest-i zamana her şey'î namıyla yâd etmeyi talim eden, telkin eden şâiri hükm-âmuz sizsiniz. Her münşid-i şî're, her nâzım-ı meânîye rişte-ârâ-yı kelim olabilmek için devâvîn-i köhne-i fersûdeden biriyle tecdîd-i fikret, tenşit ve tehziz-i tabiat bir de'b-i hâtır-pesend iken, şî'r denilen terâne-i sencîdeyi bir rebâb-ı şeştâra bedel, tar-ı kalb-i insaniden koparan şâir-i kudsî- nevâsınız. Hiç bunlar kâbil-i inkâr mıdır? Bunları inkâr edecek kadar, bir kadir-nâ-şinas mutasavver midir?

Zat-ı tevâzu-simat-ı Ekremîlerinin âsâr-ı nev-tulûu, efkâr-ı nev-demîde-i ceyyideyi terğib ve istikbal hususunda gösterdikleri himem-i kıymet-âşinâyânede ayrıca sezâvar-ı sitâyîşdir ki (Rafael) tercümesinin bazı sahifelerini takdiren muâhezeten niğâşte-i sutûr eyledikleri mülâhazât-ı giran-bahâ da o cümle-i cemiledendir.

Tercümenin bazı noktalarına karşı muâhezât-ı edibâneyi, fakat umumiyeti itibariyle eser-i mütercem hakkında takdirât-ı şevk-engîzi muhtevî bulunan tenkidât-ı müşîkâfâne-i üstadânelerini şükran ile telakkîye sezâvar görmek, ihtarât-ı becâ-yı bi-tarafânelerini vâcibü'l-ımtisâl addetmekle beraber muâhezâtın birkaç noktasının fikr-i nâ-resâ-yı hakîrânemde ikaz ettiği mütâlaâtı -bu eser-i nezihin tercümesinde hissedar-ı şeref olmadığım hâlde şu kâdarcık olsun eserde kilik-i kasîr-i bî-nişânemden bir nişâne bırakmak üzere- bir iki satırda serd ve arza ictisar ettim: Evvela – üstad-ı muhterem hazretleri “sentiment” kelimesinin Türkçede adîli (hissiyât) olup (ihtisas) olamayacağını ve bu ikinci mânâyâ Fransızcada “impression” kelimesinin mukâbil tutulabileceğini beyân buyurmuşlardır. Bende-i kemterîne kalırsa, “sentiment” havas vasıtasıyla rûhun hassa-i zapt ve idraki keyfiyetini beyân ettiğinden Türkçede ona (ihtisas) tâbiri evfaktır. Bir de bu hassanın bir hikâye kitabında, bir resim levhasında, bir şî'r mecmuasında bulunabileceğini ihtar buyurmuşlar. Hâlbuki “sentiment” yalnız insana muhtass bir hâldir. “Sens” yani his ise, insan ile hayvanda müştereken mevcuttur. Bazen öteki sıfat makamında insandan gayrı şeylere izâfeten de istîmal olunuyor.

Mesela (discours sentimental) deniyor. Lakin bu terkipteki "sentimental" qui annonce du sentiment demektir. Benâberîn "sentiement"i "sens" -kelimesinden bera-yı tefrik (ihtisas), berikini de (his) diye tercüme etmelidir. (hissiyât)a gelince bu kelime hisse taalluk eden şeylerin kâffesine denir.

(Hiss)in cem'i havasştır, (hissiyât) değildir. O hâlde:

Sens	- His cem'i (havas)
Sensibilité	- Kâbiliyet-i ihtisas
Sensible	- Mütéhassis yahut mahsus
"Le monde sensible	- Alem-i mahsus } misalleri
"sensible au froid	- Soğuktan mütéhassis } gibi
Sensual	- Hiss-nevaz
Sentir	- (Mastar olarak) Hissetmek, duymak.
Sentiment	- İhtisas
Sensation	- Tahassüs

kelimeleri yekdiğerine tamamıyla mukâbil olmuş olur.

Sâniyen -Üstat Ekrem Hazretleri "impression" kelimesinin (ihtisas)la tercüme olunmasını tavsiye ediyorlar. Rey-i âcizânemi arz edeyim: Bu kelime latince "impressio" kelimesinden o da (iz, eser bırakmak) mânâsına olan "imprimer"den mehuzdur. Demek ki "impressio" ile Fransızcadaki "imprimer" kelimesinin me'hazı birdir. Bunun için kelime-i mezkûrenin "nakış-gîr olmak, nakış-pezîr etmek, tesir etmek, nişâne bırakmak" mânâlarını ifâde etmesi icap eder. Hazret-i Üstad buna (ihtisas)ı mukâbil tutmak istiyorlar, o hâlde "Resentir une vive impression" cümlesini bir (ihtisas-ı şedit hissetmek) diye mi tercüme edelim? İhtisas nasıl hiss olunur? İhtisas hissetmek ne demek olur? Yine evvelki varta-i bî-pâyâna düştük.

Olsa olsa bu kelimeyi ve tevâbiini (tesir) ve (teessür)le tercüme edeceğiz. Bu iki mazmunu da yalnız mâneviyatta sarf edebiliriz. Maddiyatta yine "impression" iz, nakış, eserdir. Bu kelime mâneviyatta istîmal hâlinde alekser badi-i hüzn ve melâl husûsât ve ahvâle tatbik edileğeldiğinden (teessür)den başka bir kelime lisânımızda buna adîl olamayacaktır, sanırız. Bir de, bu kelimelerdeki elvân-bâr-ı yek-maânî Fransızcada inceden inceye

tevaggul, belki de taammuka muhtaç bir keyfiyet olduğundan doğrudan doğruya lisânımıza taalluku yoktur. Yalnız tercümede lâzımü't-tetkîktir. O hâlde:

s'impressionner	- müteessir olmak
impressionnable	- serîü't-teessür -- teessür-pezîr
impressionnabilité	- kâbiliyet-i teessür
impression	- teessür
yekdiğerine adil-i tam addolunabilir.	

Lisânımızda bir lügatname-i müsahhîh ve mükemmîlin fıkdanı, lisânun henüz vasıl-ı devre-i tekemmül olamaması, dekâyık-ı hissiyâtı, elvân-ı reng reng teessüratı beyâna kâfi lügat ve kelime icadında zihni düçâr-ı suûbet ve tereddüt ediyorsa da fikr-i kasîrim şu tâbirâtın daha muvâfık-ı hâl olduğuna kanidir.

Sâlisen – (İnce ırmaklar), (zümürüdîn çimenler) tâbiri hatfêdâr görölüyor. İnce, zümürüdîn sıfatlarına lüzum olmadığı beyân buyuyor.

(Irmak) ismine, "ince" sıfatının ilhakı mukâbili bulunan Fransızcasının (rivière) olmasından neşet etmiştir. Çünkü yalnız ırmak yahut (nehir) denilip geçile idi, bunun "fleuve" mânâsını şâmil olacağı da vârid-i hâtır olabilirdi. Benâberîn "ince" kaydına lüzum görüldü. Fransızcada rivière, fleuve, ruisseau kelimelerinin mukâbilleri olmak üzere lisânımızda (ırmak, çay, dere) istîmal edilirse de "ince ırmak" tâbiri bir (rivière)in yatağının bir çaydan, bir dereden daha vasi, geniş olduğunu göstermek için ihtiyar edilmiş bir tâbir idi. "Zümürüdîn çimenler" terkibine gelince bundaki "zümürüdîn" aynıyla (sipîhr-i kebud, meşcer-i sebz, hâk-i siyah, cû-yı revan, bahr-i mevce-dar) daha emsâli binlerce terakipte berâ-yı tezyin ve tahsîs-i müstâmel bir sıfattır. (Çemenzâr)ın yeşil, zümürüd-fâm olduğunu herkes bilirse de yine istimâli badi-i ârâyîş-i kelâmdır. Bir çemenzârın her mevsimde tarî, sebz, hurrem kalamayacağı da muhakkaktır. Öyle ise bu taraveti, çemendeki nezahati beyân ve tasvir için zümürüdîn, sebz-reng gibi bir tâbire lüzum-ı aşîkârdır. Yoksa (Fenelon)un da Telemak'ta Kalipso [Calypso]'nun me'men ittihaz edindiği civar-ı gar-ı dilârayı vasfettiği sırada "les gazons fleuris" demesi icap ederdi. Yahut (de Lamartine)in.

J'ai vu des cieux d'azur où la nuit est sans voiles.

Dorée jusqu' au matin sous le pied des étoiles.

Bunda da “d’azur” sıfatının haşv u zevaid kâbilinden madud olması iktiza eylerdi. Hâlbuki bâdî-i ziynet üslûb-ı kelamdır.

Rabian –Üstad-ı muhterem, cem bir kelime ile müfred bir kelimenin atfen müzdevic, müctemi olmasını da tecviz buyurmuyor. Bunu muhalif-i fesâhat görüyor. Kelam-ı ihtar-âmiz üstadı rehber-i fikir ve kalem ittihaz etmeye mecbûruz, medyûnuz. Müsellemdir ki iki cemin atfen iradı sâmiaya daha latîf, daha hoş bir sûrette aks ediyor. Şunu yazarken (Nabi)nin gazeliyesinden (mühr-i ikbali tulû ettiği saat oldu – dest-ber-dest tesalüh-i sipeh-i nûr u zalâm) beyti vârid-i hâtır oldu. Meğer (Nabi) de bu sehve düşmüş, (sipeh-nûr ve zalâm) demiş. Yine bu manzumesinin diğer bir yerinden “infial etmeye amade güruh-ı ittiba –aşk sevdasına serbeste civarı ve gulâm” diyor. Yine bir hata-yı lisânîde bulunuyor. Bu terkiplere kim müstakim derse desin, biz kelâm-ı üstadı takdim edip sakimdir, deriz.

Hâmisen – Üstad-ı mükerrerem (eşcâr-ı tarâvet-nisâr), (gusûn-ı letâfet-nümûn) terkiplerine de ilişiyor. Bunları hâyîde, köhne-edâ buluyor. Her bir mânâ-yı taze, her bir mazmun-ı bedi için bir lafz-ı tarî, bir terkiib-i bîkr ve rengin ibdâ ve ihtirâî letâfet-edâyı, nezahat-i ifâdeyi tezyine medâr olacağı tabiidir. Bu terkiplerin de endam-ı mevzunu pek o kadar fersûde-i dehan, âzâde-i dest ve benan değilse de tab’-ı ulvî-pesend-i Ekremîlerine muvâfık düşmüyor.

Üstad-ı kiramî-i edebin sâir ihtarat-ı hayr-ı hahânesini, irşadât-ı bergüzîdesini makbul ve becâ görür ve meziyet-i eser ve üslûb-ı tercüme hakkında ibraz buyurdıkları takdirata karşı eda-yı teşekkür eyleriz.

Fi 20 Kânûnuevvel [1]312

Hüseyin Dâniş

KAYNAKÇA

- AHMET, Cevdet, "İkrâm-ı Aklâm", *İkdâm*, 25 Ağustos 1313.
- AHMET Midhat (Efendi), "Klâsikler Bahsinin Biraz Tevsii", *Tercümân-ı Hakikat*, 4 Eylül 1313.
- AHMET Midhat (Efendi), "Yine İkrâm-ı Aklâm", *Tercümân-ı Hakikat*, 27 Ağustos 1313.
- ATAY, Selçuk, *Üstat Ekrem*, Hece Yayınları, İstanbul 2021.
- AYAZ, Hayrettin, *Tanzimat şiirinde metafizik konular: Şinasi, Ziya Paşa, Namuk Kemal, Recaizade M. Ekrem, Abdülhak Hamid, Muallim Naci*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1995.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- BULUR, Nermin, Hüseyin Daniş'in Makaleleri ve Bunlar Üzerinde Edebi Tesbitler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.
- CENAB, Şehabeddin, "Klâsikler Mes'elesi", *Tercümân-ı Hakikat*, 28 Ağustos 1313.
- CEYHAN, Nesîme, "Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkîdine Dâir Tartışmalar", *Türkbilig*, Sayı 14, Ankara 2007, s. 41-59.
- ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet' (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- HALMAN T. Sait, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.
- HÜSEYİN, Dâniş, "İkrâm-ı Aklâm", *İkdâm*, 6 Eylül 1313.
- KAPLAN, Ramazan, "Klasikler Tartışması", *Türkoloji Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1, Ankara 1993, s. 198-206.
- KEFELİ, Emel, "Türk Edebiyatında Çeviri", *Türk Edebiyatı Tarihi* 3, (Editörler: Talât Sait
- KOÇAKOĞLU, Bedia, Hüseyin Daniş'in Fuad Köprülü'ye Cevabı: Münâzarâtım, Palet Yayınları, Konya 2014.
- LAMARTİNE, *Rafael*, (Mütercimleri: M[ehmed] S[alahaddin] ve A[hmed] L[ütfullah]), Âlem Matbaası, İstanbul 1314.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- NECİP, Âsım, "Tercüme", *Kitap*, Kostantiniye 1311.

- OKAY, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı: Fikirler, Türler, Topluluklar, Temalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- PARLATIR, İsmail, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Recâî-zade Mahmut Ekrem, Akçağ Yayınları*, Ankara 2004.
- RECAİZADE, Mahmud Ekrem, *Pejmürde*, Âlem Matbaası, İstanbul 1311.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- YETİŞ, Kâzım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996.
- YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol, *“Osmanlı Döneminde Dilde Sadeleşme”*, *Osmanlı Kültür ve Sanat 9*, (Editörler: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999.

“AN EVALUATION ON RECAIZADE MAHMUD EKREM’S CRITICISM AND
HÜSEYİN DÂNIŞ’S RESPONSE REGARDING THE TRANSLATION OF THE NOVEL
NAMED RAFAEL”

Abstract

In this article, Recaizade Mahmud Ekrem’s criticism text, which is known less, has not been included among his published works and has not been mentioned in the studies about him, and Hüseyin Dâniş’s response to the aforementioned criticism will be explained and the roles these two texts played in the translation discussions of the era will be evaluated. Recaizade Mahmud Ekrem writes up a long criticism after he receives the translation drafts of the novel named Rafael which was translated by M[ehmed] S[alahaddin] and A[hmed] L[ütfullah] from Lamartine for evaluation. Recaizade, who thinks that the translation belongs to Hüseyin Dâniş, who delivered the drafts to him, writes the criticism addressing him. Hüseyin Dâniş writes a response letter which both praises the attention of the “master” and replies to his criticism. Both texts are then placed at the beginning of the translation of Rafael published by the translators in 1314 (1898). Both texts contain important opinions on the translation procedure. The text that includes Recaizade Mahmud Ekrem’s general and personal views on translation is particularly important since it was written at a time when a debate on the classics in Turkish literature was going on. Hüseyin Dâniş’s views on translation, who participated in the classics debate with his writings, are also noteworthy in this respect. This article aims at contributing to the research on both Recaizade Mahmud Ekrem, who is one of the most important figures of the Turkish literature, and on the translations that are one of the most important indicators of the innovation movement that emerged in the field of literature after Tanzimat.

Keywords

Tanzimat Literature, Translation, Criticism, Recaizade Mahmud Ekrem, Hüseyin Dâniş.